

Antonín Kozoň

PENITENCIÁRNA PSYCHOTERAPIA RECIDIVISTOV

Denn 23.5.1988

Vášený pane kolago,

děkuji Vám za zaslání Vaší
zdařilé studie, kterou jsem si se zájmem přečetla.
Dělám mnoho dalších úspěchů ve Vaší práci
a srdečně zdravím.

PhDr. Antonín Kozoň

PENITENCIÁRNA PSYCHOTERAPIA RECIDIVISTOV. Liečebná výchova kriminálnej osobnosti.

Vydalo MS SSR - Správa ZNV - náčelník plk. JUDr. Ivan Novák.

Redakcia príspevkov: oddeleň pre penologický výskum - náčelník mjr. PhDr. Anton Reis.

Náklad 300 výtlačkov.

Vytlačila T ZNV SSR Leopoldov.

Bratislava 1987.

Určené pre vnútornú potrebu.

MINISTERSTVO SPRAVODLIVOSTI
SLOVENSKEJ SOCIALISTICKEJ REPUBLIKY
Správa Zboru nápravnej výchovy

Oddelenie pre penologický výskum

PhDr. Antonín Kozoň

**PENITENCIÁRNA
PSYCHOTERAPIA RECIDIVISTOV
Liečebná výchova kriminálnej osobnosti**

Bratislava 1987

Recenzenti:

pplk. Branislav Števček, kpt. PhDr. Peter Kopp,
prof. MUDr. PhDr. Juraj Ciger, DrSc. (teoretická časť)

ÚVOD

Poznatky o skupinovej psychoterapii prenikajú do penitenciárnej oblasti najmä z civilných psychiatrických zariadení, kde sa už vytvorila tradícia psychoterapie alkoholizmu (Skála, Drtil), neuróz (Kratochvíl, Mrázek) a psychóz (Syřišťová, Strossová).

Prax psychiatrických zariadení hovorí o tom, že terapeuticky sú ťažko zvládnuteľní pacienti s takými formami psychopatii a charakteropatii, ktoré sú disponujúcimi faktormi pre spáchanie tretnej činnosti. Takito pacienti svojim správaním veľmi rušivo pôsobia na liečebný režim zariadenia a preto sú častokrát kontraindikovaní. Z tohto dôvodu sa liečba týchto osôb, ktoré sú vo výkone trestu odňatia slobody, orientuje na špecializované psychiatrické zariadenia v nápravnovýchovných ústavoch. Tu si našla svoje miesto popri farmakoterapii a iných, aj skupinová psychoterapia. Pre liečbu alkoholikov sú vytvorené oddelenia protialkoholickej ochranej liečby, kde s úspechom je psychoterapia skĺbená do celkového systému lekárskej starostlivosti o zdravotne postihnutého jedinca. Pri iných psychických ochoreniach (neurózy, dekompenzované stavy psychopatii a pod.) je častokrát na psychiatrických oddeleniach NVÚ úspešne indikovaná individuálna a skupinová psychoterapia.

Pretože psychoterapia sa stáva taktiež významnou činnosťou (prostriedkom) v systéme výchovy a prevýchovy jedinca (napr. v detských domovoch, vo vých. ústavoch pre mládež), nemôžeme byť spokojní so stavom psychoterapie mimo našich zdravotníckych zariadení, hoci v odeleniach nápravnovýchovnej činnosti boli v minulosti zaznamenané sporadické pokusy s psychoterapiou. Psychológovia a liečební pedagógovia sa v minulosti skôr zameriavalí na skupinové poradenstvo so snahou prostredníctvom kognitívnych procesov ovplyvniť negatívne postoje odсудeného a stimulovať ich pozitívny priebeh. Pritom v Československu boli zistené prvé aplikovateľné výskumné skúsenosti so skupinovou psychoterapiou koncom 60-tých rokov vo Výskumnom ústavе penologickom ZNV ČSR v Prahe. Boli rozpracované rôzne formy interakčných techník a procedúr so zreteľom na špecifickú problematiku odсудených osôb.

Uvedený stav skupinovej psychoterapie v penitenciárnych podmienkach nápravnovýchovnej činnosti nie je náhodný. Je ovplyvnený viacerými okolnosťami.¹⁾ Predovšetkým ide o nedostatočný počet erudovaných odborníkov, pretože okrem liečebných pedagógov – terapeutov²⁾, neboli ani odborníci priamo vysokou školou pripravovaní pre psychoterapeutic-

¹⁾ Nemožno opomenúť dôležitosť okolností vytvorenia vhodného psychoterapeutického prostredia. V Nápravnovýchovnom ústave v Leopoldove bol pre tento účel vytvorené terapeuticko-výchovné stredisko, v ktorom bola realizovaná za optimálnych podmienok individuálna a skupinová psychoterapia a diagnostická činnosť.

²⁾ Pozri ZVESTI MŠ SSR, zošit 5 z 31. mája 1981: Pokyny MŠ SSR z 31. marca 1981, č. 5, 150/1981-44 doplnenie o nový článok 31a.

kú prax. Ďalej tu vystupuje vážny problém, u ktorých odsúdených indikoval psychoterapiu. Pacienti s psychiatrickou diagnózou sú liečení v našich (popriplaté v civilných) zdravotníckych zariadeniach. Tak zostáva pred penitenciárnym psychoterapeutom otázka: koho má liečiť? Pri poruchách správania mladistvých odsúdených a prvotrestaných osôb za menej závažnú trestnú činnosť bežne postačuje intenzívna nápravnovýchovná činnosť so svojimi zložkami a skupinové a individuálne poradenstvo. Iná situácia je už u recidivistov. Tu vo všeobecnosti nepomáha, nepostačuje ani tá najintenzívnejšia nápravnovýchovná činnosť. Formálne sa jej s veľkým dôvtipom prispôsobujú. Vyhranený kognitívny systém kriminálneho recidivista odoláva aj skupinovému poradenstvu. Preto nachádzame odpoved na našu otázkou v tom, že ak chceme, aby sa kriminálny recidivist zmenil, musíme sa liečebnou výchovou zamerať na celú osobnosť, na jeho štruktúru, systém fungovania. Tak sa stalo, že stojime pred potrebnou klasifikáciou porúch osobnosti a správania. Doterajšie trielenie je vzdielené potrebám penitenciárnej psychoterapie, sú pre ňu schématické, bližšie netriedia kriminálnu populáciu. Aby penitenciárny psychoterapeut pomohol postihnutému kriminálnemu recidivistovi, tak musí vedieť komu, v čom, akým spôsobom a akým pravdepodobným úspechom. Psychoterapia svojimi výsledkami má prinášať satisfakciu aj subjektu ako nemalý faktor za jeho náročnú prácu.

V našej práci sa preto zameriame z hľadiska sociálno-filozofických a psychologicko-pedagogických aspektov na oblasť osobnosti postihnutého jedinca kriminálnej recidívou, na klasifikáciu osobnostných porúch a porúch správania. Interaktívny dynamický model osobnosti, ktorý je v práci popísaný, bol vytvorený na základe výsledkov našej terapeutickovýchovnej činnosti a ďalším modelovaním sa potvrdila jeho opodstatnenosť. Zistenie poruchy podľa náslovo trielenia je jednoduché a pri dobrej spolupráci s klientom je podstata poruchy ľahko diagnostikovateľná. Pre postihnutého jedinca je dôležité, že sa psychoterapeutický proces nestáva živelný. Napriek tomuto nemôžeme očakávať v blízkej budúcnosti masové zavádzanie skupinovej psychoterapie zameranej na reintegráciu a reštrukturáciu osobnosti kriminálneho recidivisti, ale jej postupnú indikáciu na psychiatrických oddeleniach NVÚ, ako i na oddeleniach nápravnovýchovnej činnosti NVÚ tam, kde erudovaný psychoterapeut nájdzie vhodné pracovné podmienky.

Chceme ešte dodat, že pre proces psychoterapie nie sú primárne dôležité metódy, techniky, ale situácie, ktoré si ich vyžiadajú ako určitú priezrazenú potrebu členov terapeutické skupiny. Preto ich ani neuvažzame. Záujemca sa môže o nich dočítať v odbornej psychoterapeutickej literatúre. Sme toho názoru, že primárne je dôležitý systém, koncepcia psychoterapie a jej konkrétné terapeutické ciele. Terapeut by mal byť dobre oboznámený čo najviac o rôznych metódach, technikách a prostriedkoch a pod. terapeutickej práce a najmä rozumieť im, aby mohol pohotovo a empaticky reagovať na potreby zvereného klienta a jeho momentálne možnosti.

ČO SA HOVORÍ O PSYCHOTHERAPII KRIMINÁLNYCH RECIDIVISTOV

V svetovej odbornej literatúre sa len sporadicky objavujú správy o skupinovej psychoterapii recidivistov. Tieto kusé informácie sú jednotne len v tom, že je vo všeobecnosti veľmi obtiažna. Napríklad Noyes a McKley (in Carney, 1972)³⁾ majú pesimistický pohľad na psychoterapiu týchto osôb pre nedostatok úzkosti (o čom by sa dalo polemizovať, pozn.)⁴⁾ a relativnu neschopnosť vybudovať zmysluplný interpersonálny vzťah. Na druhej strane Sluga a Grünberger (1968)⁵⁾ zasa uvádzajú poznatky zo svojej praxe, že aj najzložitejší väzni, ktorí sa zúčastňujú psychoterapie, sú bez obtiaží ovládateľní, čo je odhalením pre nápravný ústav s normálnym výkonom trestu. McCorkle (1962)⁶⁾ obdobne aj Kočíšová (in: Benčík a kol., 1975)⁷⁾ vidia v skupinovej psychoterapii slobodu pre účasť jednotlivcov, aby sa rozinuli ich vlastné role v skupine, vedeli pochopiť terajšiu rolu a naviac mali príležitosť k rozvinutiu nových roli. Autor Engelhardt (1978)⁸⁾ na na základe svojej skúsenosti z terapeutickej praxe uvádzá, že po skupinovej terapii možno vidieť sociálnu integráciu, komunikáciu, diskusiу a vzájomnú kritiku. Pri terapii sa nesnažil, aby bola v rámci skupiny homogenita. Musíme polemizovať s jeho tvrdením, že je nevhodné mať dvoch alebo viacerých páchateľov rovnakej kategórie. Môže sa to týkať iných skupinových forem, ale nie už tak skupinovej psychoterapie, ktorá sleduje ciele liečebnej výchovy, pretože nie je indikovaná vzhľadom k trestnému činu, za ktorý sa dostala odsúdená osoba do výkonu trestu odňatiu slobody. Dôležité je predovšetkým spoznanie dezintegrácie štruktúry osobnosti z hľadiska jej výchovy a prevýchovy.

Na druhej strane viaceri autori (napr. Iváncová, 1979, Urbanová – Netik 1984, Kozoh 1984, Kováčiková, 1981)^{9),10),11),12)} zistili spoločné osobnostné faktory vziaľujúce sa k charakteru spáchanej trestnej činnosti, čo však môže slúžiť ako základná orientácia pri prevchove odsúdených osôb. Psychoterapia recidivistov a páchateľov závažnej trestnej činnosti, aby bola úspešná, si vyžaduje poznanie narušenosť štruktúry osobnosti a tak isto možnosti psychosociálnej korekcie,

³⁾ Carney, F. L.: Some Recurring Therapeutic Issues in Group Psychotherapy with Criminal Patients. Amer. J. of Psychother. 1972, No. 1, pp. 34 – 42.

⁴⁾ Týka sa to len časti kriminálnej populácie recidivistov. Ide napr. o adjustovaných jedincov s nízkou psychickou usadlosťou (pozri na s. 34).

⁵⁾ Sluga, W. – Grünberger, J.: Gruppenpsychotherapie in Strafanstalten. Zschr. f. Psych. med. Psychol., 18, 1958/3, s. 91 – 96.

⁶⁾ McCorkle, L. W.: Group Therapy with Offenders. The Sociology of Punishment and Correction. New York 1962.

⁷⁾ Benčík, M. a kol.: Možnosti dobydovania postpenitenciárnej starostlivosti ako komplexného jednotného systému a jeho právna úprava. Záverečná výskumná správa, PÚMS SSR, Bratislava, 1975.

⁸⁾ Engelhardt, D.: Criminal Therapy inside and outside of prison. International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 1978, vol. 22, No. 3, pp. 201 – 208.

Terapeutickovýchovnou prácou sa majú podľa Maysa (1975)¹⁵ započiat dudia, ktorí s delikventmi spolučítia a majú v zaobchádzaní s nimi vlastné skúsenosti a tiež skúsenosti s nedelikventnými ľuďmi pri trávení voľného času, pričom autori Stephan a Edelgard Quenselovi upozorňujú, že klasická kultúra väzňov so svojimi postulátmi neprejaví žiadnu slabosť a nenavážovať kontakt s výchovnými pracovníkmi blokuje realizáciu skupinovej psychoterapie. Ak sú do nej zaradení, nachádzajú v nej hlbokehšiajúci kontakt, ktorý je neobvyklý vo väzenskej subkultúre, kde strácajú pre prebiehajúce potrebné obranné a ochranné mechanizmy. Táto strata vyvoláva zneistenie a väčšinou sa rýchlo pokorne vraca späť pod ochranu starej skupiny. To zosiluje zasa názor u odsúdených, že sa tento kontakt nevypláca, ako aj mienku terapeutov o nepolepšiteľnosti a nedostatočnej schopnosti resocializácie týchto kriminálnikov.

Cepelák (1979)¹⁶ uvádza, že „psychoterapia v procese penitenciárnej resocializácie je indikovaná najmä u mladistvých odsúdených a u odsúdených vo veku ranej dospelosti. Ovšem i u recidivistov sa docieľujú isté výsledky. Námietky, že psychoterapia v týchto jedincov nemá zmysel, sú špekulatívneho rázu a nevyhádzajú z empirie“. Musíme uznáť za oprávnený aj ďalší autorov postulát, ktorom sa hovorí, že monotónia väzenského prostredia nie je na prekážku skupinovej psychoterapie, ale že dojmy a skúsenosti z psychoterapie pôsobia trvalejšie a účinnejšie než v menej stereotypnom prostredí. Psychoterapia je užitočná a nutná u tých odsúdených, ktorí si uvedomili nezmyselnosť svojho kriminálneho správania a chcú proti tomu niečo robiť, ale sú bezradní s tým, ako sa majú zachoľať (Čepelák 1979).¹⁷ S uvedeným tvrdením môžeme súhlasit za určitých okolnosti. U recidivistov a páchateľov so závažnou trestnou činnosťou nemôžeme s týmto uvedomením počítať, ale ho musíme najprv terapeutickovýchovnou činnosťou navodíť.

Dodávame, a na to poukazujú aj Urbanová a Helllová (1979)¹⁸, že v penitenciárnej teórii je otázka použiteľnosti a účelnosti skupinovej psychoterapie stále diskutovaná. (Pozri tiež: Matula, Z.: Skupinové metódy a komunitný systém organizácie nápravnovýchovnej činnosti. In: Metodické listy 3, SZNV, Bratislava 1986). Sú známe údaje z histórie, že psychoterapia, ktorá vychádza z hlbinných teórii, u kriminálnych recidivistov nemá vo všeobecnosti väčnejší úspech (Aichorn, Freudová,

¹⁵/ Iváncsová, M.: Zvláštnosti osobnosti recidivných delikventov v závislosti od druhu spáchaného trestného činu. Čs. kriminalistika, XII., č. 4, 1979.

¹⁶/ Urbanová, M. – Netík, K.: Prispěvek k penitenciární psychologické klasifikaci. OVP SNV CSR, Praha 1984.

¹⁷/ Kozon, A.: Trestná činnosť bývalých chovancov z detských domovov, ich osobnosťná charakteristika a možnosti prevýchovy. Čs. kriminalistika XVII., č. 3, 1984, s. 233 – 243.

¹⁸/ Kováčiková, M.: Osobnostné koreláty sociálneho zlyhania a problém vnútornnej differenciacie vo VTOS. Kandidátska dizertačná práca. Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava 1981.

¹⁹/ Mays, J. B.: Intermediate treatment of the young offender. The social treatment young offenders. Longmann Group Limited, 1975, pp. 312 – 322.

²⁰/ Čepelák, J.: Funkce skupinové psychoterapie v penitenciární resocializaci. Socialistická zákonnost č. 6, 1979, s. 339.

²¹/ Čepelák, J.: Funkce skupinové psychoterapie v penitenciární resocializaci. Socialistická zákonnost č. 6, 1979, s. 279 – 339.

²²/ Urbanová, M. – Helllová, P.: O významu a účinnosti penitenciární skupinové psychoterapie. Bulletin VÚPen, 1979, č. 5.

Friendlanderová), na druhej strane zasa zakrývajúca psychoterapia behavorálneho zamerania sa podľa výskumov ukazuje ako najmenej vhodná (Ross a McKay). Najvhodnejšia je psychoterapia, ktorá sa opiera o interpersonálne vzťahy medzi klientami, klientom a terapeutom, pričom je zameraná na individualitu osobnosti – patologický produkt sociálnych vzťahov, ktorý sa kumuloval počas životnej kariéry klienta; a takto zameranou psychoterapiou ju pozmeníť (dokonca zmeniť) a udat iný priebeh ďalšej životnej cesty (Moreno, Rogers, Jones).

VÝCHODISKÁ PRI PSYCHOTERAPII

Pri psychoterapeutickej práci sme vychádzali z toho, že štruktúra osobnosti kriminálnych recidivistov plodi určité špecifické spôsoby a formy interakcií a aktivít. Je predisponovaná k sociálne nežiadúcim interakciám, psychickému a sociálnemu zlyhaniu. V takomto pripade treba „liečiť“ celú osobnosť ako určitú integrovanú štruktúru celku. Pre danú osobnosť je významná súčinnosť určujúcich komponentov. Ich genéza v integrovanom celku vychádza z procesu interakcie, v ktorom sa psychologický systém (subjekt, osobnosť) podľa Mikšíka (1983)¹⁷ „jednak rozvíja, jednak prejavuje“. Pretože sa človek vo všeobecnosti osobnosťou nerodi, je vytvorený spoločenskými podmienkami a vzťahmi, ktoré aj on sám aktívnym pristupom pretvára, je častokrát maladjustovaný jedinec v terapeutickom procese aj „prinútenej“ skupinovým tlakom interakčných vzťahov pretvoriť, dotvoriť či vypracovať svoj profil osobnosti na obraz tejto sociálnej (psychoterapeutickej) skupiny, kde aj on sám má taktiež možnosť zúčastniť sa na jeho zobrazovaní.

Základom interakčného prístupu v psychoterapii je, že navodené (simulované) situácie vyplňujú spontánne (terapeutom sú len „oživené“) z interakčných vzťahov na podklade navodených psychických stavov (napr. muzikoterapiu, kreatívnymi cvičeniami). Takéto situácie nemožno dopredieť „naprogramovať“ bez určitých psychologickej potrieb skupiny, ktoré tomuto predchádzajú. Aby boli simulované situácie terapeutickovýchovné, musia od rážat konkrétnu (problematickú) životnú realitu klienta, ktorá sa dotýka podstaty jeho osobnosti, charakteru. Táto na skupine „prejavená realita“ je v antagonistickom, či neprimeranom dialektickom vzťahu so spoločenskou životnou praxou. Navodené situácie, ktoré vychádzajú z ľudských (prirodzených) potrieb členov skupiny (napr. istoty, bezpečia, ochrany, ďalej potvrdenie svojej identity inými a jeho začlenenie v sociálnej skupine, čiže oslobodenie sa od biologicko-inštiktívnych pút až po tvorivú integrovanú osobnosť) nie je samoúčelné, ale sú odrazom živého mechanizmu („akoby osobnosti“) terapeutickej skupiny, ktorá funguje a rozvíja sa cez rozvoj nových, potencionálnych osobnostných kvalít jednotlivých individualít členov. Tito sú pospájaní spleťou vzájomných interakčných vzťahov. Terapeutická skupina sa v tomto pripade stáva aj určovateľom morálnosti pre svojich členov. Je známe, že čím je sociálna jednotka menšia, tým viac je zaručená individualita

¹⁷ Mikšík, O.: Dynamika psychických funkcií v modelových záťažových situáciach. VÚP, Praha 1983, s. 26.

všetkých členov; tým je väčšia ich relativna sloboda a tým je väčšia možnosť vziať na seba vedome zodpovednosť. Tam, kde nie je sloboda, nemôže byt morálka. Nie každý člen je schopný adekvátnie percipovať túto veľmi dôležitú okolnosť. Ak vychádzame z Mikšíkovmo (1983)^{18/} predpokladu, že „práve konkrétna činnosť, prejavy (povaha aktivít, štruktúra správania a pod.) sú najvlastnejším prejavom interakcie jeho nositeľa (subjektu, osobnosti) so situačnými komplexami – a naopak subjekt (osobnosť) realizuje seba samého (včítane utvárania a rozvoja svojho duševného života) interakčnou činnosťou“, tak spravidla maladjustovaní jedinci majú túto schopnosť realizácie seba samého interakčnou činnosťou v navodených situáciach zníženú priamo úmerne s rozsahom osobnostného narušenia. Morálne správanie závisí aj od psychologickej prípravenosti (životného štýlu) na určitú činnosť, na zaujatie aktívneho životného postoja.

POZNÁMKA Z NAŠEJ PRAXE

Pri psychoterapeutickej práci nesmieme podceníť také okolnosti, ktoré by viedli k narušaniu štruktúry terapeutickovýchovného procesu. Začínanie každej netradičnej práce v penitenciárnej praxi prináša určité obavy. Nie je neprirodené, ak vzniká napätie a počiatocný nesúlad medzi personálom (napr. terapeutom a referentmi režimu), recidivistmi obratne toho využívajú, podnečujú jedných proti druhým, čím zväčšujú roztršku, ktorá môže viesť k nevytvoreniu primeraných interpersonálnych vzťahov medzi klientmi a terapeutom, ako aj samotnými klientami. My sme sa tiež na počiatku s týmto stretli. Pretože ide o vážnu záležitosť, ktorá môže odraďať začínajúceho terapeuta, venujme tomuto problému trocha pozornosti.

Klienti prichádzajú mimo psychoterapie do styku s viacerými výchovnými pracovníkmi. Týchto výchovných pracovníkov je potrebné požiadat o spoluprácu a každému osobne vysvetliť, že účelom psychoterapie nie je rozoberanie problematiky života odsúdených v ústave, ale sú to osobnostné a osobné (súkromné) problémy odsúdeného. Tie sa dotýkajú jeho minulosťi a vzťahujú sa k budúcnosti po prepustení na slobodu. Posuďovanie správania odsúdeného na oddielu pracovisku a pod. patri v konečnom dôsledku do kompetencie výchovávateľa. Ak toto bude mať na zreteli terapeut a v tomto smere sa povedie neformálny rozhovor s referentom režimu či s výchovávateľom, nemôže prísť k rozporom, pretože zastávané funkcie pri plnení služobných povinností nie sú postavené antagonisticky. Nevyriešiteľné pracovné rozpory vznikajú len preto, že si niektorý zo zainteresovaných vysvetluje svoje profesionálne postavenie po svojom.

Spolupráca s výchovnými pracovníkmi, ako aj civilným vedúcim pracoviska, majstrami je pre terapeutickú prácu prospešná.

Musíme upozorniť, že psychoterapeut nemá riešiť rôzne problémy klientov, ktoré spadajú do kompetencie iného výchovného pracovníka. Sku-

^{18/} Mikšík, O.: Dynamika psychických funkcií v modelových záťažových situáciach. VÚP, Praha 1983, s. 14.

pinová psychoterapia by sa stala ako fórum rôznych požiadaviek klientov týkajúcich sa uľahčenia (či sprievemnenia) života vo VTOS.¹⁹⁾ Tomuto sa dá jednoducho vyhnúť tak, že problematika života odsúdených osôb vo VTOS sa na skupinovej psychoterapii nenanáša. Sme toho názoru, že klienti sa musia sami naučiť riešiť svoju osobnostnú problematiku, chápať jej reálnosť. Ovšem, psychoterapeut sa môže stať napríklad na požiadanie skupiny prostredníkom medzi klientom a vychovávateľom, ak ide povedzme do seba uzavretého klienta. Konkrétné riešenie osobnostnej problematiky je už psychoterapeutická rovina.

Naša spolupráca s výchovnými pracovníkmi bola dobrá a v neobvyklych podmienkach prevýchovy recidivistov sa skupinová psychoterapia stala dlhodobe fungujúci intenzívny prostriedok režimovej výchovy.

STRUKTÚRA PSYCHOTERAPEUTICKEJ SKUPINY

Struktúra skupiny, členenie členov v skupine má aj u kriminálnych recidivistov svoj veľký význam. Dôležitú rolu zohráva **spoločného klientov**, ktorí volia členovia skupiny a terapeuta. Predsedu skupiny volia členovia spomedzi seba a je odsúhlasená terapeutmi. Podpredsedu navrhujú terapeuti a členovia zasa dávajú tejto voľbe svoj súhlas.

Predseda vedie samoriadiacu skupinu a počas jeho neprítomnosti ho zastupuje podpredseda. Taktiež niektorí z nich uvádzajú nového člena do skupinového diania. Obaja pred psychoterapeutickým stretnutím spolu s terapeutmi zostavujú program skupinového stretnutia.

Sledovaním dodržiavania skupinových zásad je poverený tajomník (členovia ho nazvali „prokurátor“), ktorého terapeuti určujú bez odsúhlasovania (bližšie pozri: Kozon - Havrlentová, 1983).²⁰⁾

Pre realizáciu skupinovej a individuálnej psychoterapie sme mali vytvorené terapeuticko-výchovné stredisko. Skupinová psychoterapia, ktorá mala otvorený charakter, po zostávala z 9 - 15 členov. Stretnutia sa uskutočňovali 1 x týždenne na 2 - 3 hodiny. V poslednej sobotu v mesiaci bol psychoterapeutický maratón. Priemerná dĺžka zaraďenia klienta do skupinovej psychoterapie bola 3 až 6 mesiacov.

ZAMERANIE PSYCHOTERAPIE

Našou snahou bolo terapeutickovýchovnou činnosťou rozvinúť osobnosť maladjustovaného klienta. U relativne adjustovaných klientov so špecifickými poruchami osobnosti sme tiež pristupovali odkrývajúcou psychoterapiou pre vytvorenie primeraného sebanáhľadu. Taktiež aj tu je dôležitá reintegrácia a reštrukturácia osobnostných komponentov. Zákrývajúcu psychoterapiu je možno v ojedinelých prípadoch indikovať, ale vo všeobecnosti je nevhodná pre kriminálnych recidivistov.

¹⁹⁾ Na druhej strane nemôže byť terapeutovi ľahostajne bezprostredne zdravie klienta, bezpečnosť ústavu a pod., ktoré si vyžadujú neodkladné konanie.

²⁰⁾ Kozon, A. - Havrlentová, D.: Skupinová psychoterapia ľačkých porúch správania. Zborník II. konferencie o uplatňovaní pedagogiky a psychológie v penitenčiarnej praxi. Trenčianske Teplice 1983, s. 120 - 125.

Skupinovú psychoterapiu môžeme indikovať aj u mentálne insuficien-tného jedinca. Terapeutická atmosféra umožňuje v maximálnej miere využívať intelektovú kapacitu, ktorá počas psychoterapie nie je zastretá emocionálnou instabilitou. Prospech z nej majú aj mentálne schopnejší klienti, pretože napomáha k rozvoju pocitu spolupatričnosti. Pri psycho-terapii mentálne insuficientných klientov musí mať svoje zastúpenie individuálna psychoterapia a pripravenosť ostatných členov akceptovať takého jedinca.

SOCIÁLNO-FILOZOFOICKÉ A PSYCHOLOGICKO-PEDAGOGICKÉ ASPEKTY OSOBNOSTNEJ SLOBODY – ÚVOD DO PROBLEMATIKY OSOBNOSTI

Vo výchovnej praxi vo všeobecnosti veľmi chýba taká pedagogicko-psychologická teória osobnosti, ktorá by adekvátnie vyjadrovala potrebu kvalifikovaného prístupu k tejto ktoraj vychovávanej osobnosti individua ako východisko pre započatie cieleného pedagogického procesu. Výchova by sa zbavila počiatočnej živelnosti a z intuitívnej sféry pedagogickej činnosti by prešla do vedeckej oblasti, kde pedagogika ako veda o človeku patri.

Vytvorenie komplexného pohľadu na kriminálnu osobnosť z hľadiska pedagogicko-psychologického modelu osobnosti požaduje pre svoju prax aj penitenciárnu pedagogiku. Doterajšie prístupy ku kriminálnej osobnosti sú skôr deskriptívneho charakteru, než aby poukazovali na zákonitosť fungovania systému osobnosti, na čo tiež upozorňuje Iváncsová (1979)²¹/ pri analýze zvláštností osobnosti recidívnych delikventov v závislosti od druhu spáchaného trestného činu v tom zmysle, že dodnes ani jedna psychologická škola nevyriešila etiologicke problémy a problémy štruktúry a mechanizmov osobnosti, ktoré sú príčinami v kriminalite sa prejavujúcej poruchy osobnosti.

V práci sa nezapodievame kriminologickou, klinicko-psychologickou, či psychiatrickej typológiu kriminálnej osobnosti, pretože sú príliš vzdielené pre konkrétnu výchovu kriminálnej osobnosti. Je to spôsobené tým, že uvedené typológie boli vytvorené pre potreby iných spoločenskovedúcich disciplín, než je pedagogika.

Našim pohľadom na uvedenú problematiku sa pokúsime aspoň v niečom objasniť závažnosť niektorých hľadisk vývinu a fungovania systému osobnosti. Tieto hľadiská sú ovšem poznámené tým, že nesú pečať našej liečebnopedagogickej praxe. Poznatky z tejto praxe sú determinované touto skutočnosťou a z toho vyplýva určitá teoretická „izolovanosť“ v tom zmysle, že priamo nenavádzajú na doterajšie poznatky konkrétnych vied o osobnosti človeka, ale opierajú sa zato o východiská marxisticko-leninskej filozofie. Prednosťou je, že naše zistenia majú veľmi blízko k výchovnej praxi, odrážajú jej potreby a opodstatnenosť bola zasa potvrdená praxou, výsledkami terapeutickovýchovnej činnosti.

²¹/ Iváncsová, M.: Zvláštnosti osobnosti recidívnych delikventov v závislosti od druhu spáchaného trestného činu. Čs. kriminalistika, XII, 1979, č. 4, s. 348.

KONKRÉTNEJŠIE O OSOBNOSTNEJ PROBLEMATIKE

Pri skúmaní podstaty a štruktúry osobnosti sa stretávame vo všeobecnosti s veľmi závažným problémom, pretože v súčasnosti existuje viac ako 70 definícii osobnosti a vyše 25 definícii ich štruktúr (Ljamcev 1984).^{22/}

Takéto množstvo vzniklo z toho dôvodu, že individuom človeka ako osobnosťou sa zapodieva sociológia, psychológia, etika, estetika, biológia, pedagogika, ako aj kriminológia a iné špecialné vedy. Chceme zdôrazniť, že osobnosť je predovšetkým predmetom sociálno-filozofického skúmania. Táto okolnosť je neraz zdôrazňovaná nie len filozofmi či sociológmi, ale aj predstaviteľmi konkrétnych vied (pozri napr. Rubinstejn 1978), v tom zmysle, že osobnosť je spoločenská a nie psychologická kategória. Podľa Čigera (1992)^{23/} „sama psychológia nie je prítoni povolaná poskytnúť morálne záväzne motívy utvárania a platiťmi primeranej teórie; pretože takéto sankcia vplyvá iba zo základných kategórií teórie byťia“.

Človeka ako osobnosť začala skúmať už klasická nemecká filozofia, pričom existovali, ako uvádzá Ljamcev (1984)^{24/}, rozličné hladiská, pristupy. Kant (1966)^{25/} sa na človeka pozeral ako na prirodňu podstatu, ktorá prináleží zmyslom vnímateľnému svetu, ale duševne prináleží rozumom postihnutenejmu svetu. Osobnosťou je „duševný človek“. Je slobodný a nezávislý od mechanizmov prírody. Charakterizuje ho podriadenosť osobitným zákonom svojej existencie, ktoré nie sú určené prirodou, ale vlastným rozumom.

Takýto prístup k osobnosti pramení z nemožnosti riešenia v tom čase problematicu slobody a prírodnnej nevyhnutnosti. Kant chápal u človeka tieto dve stránky odtrhnuté. Celkom odlišné stanovisko v chápani osobnosti nachádzame u Hegla. Ljamcev (1984)^{26/} uvádzá, že Hegel vidi spočívajúci propočiatok cieľov, záujmov a potrieb v myšlení individua, v jeho neodhalených zámeroch. Aby sa stali skutočnosťou, je potrebný moment, ktorou je činnosť podmienená ľudskou vôľou. Myšlienky a ľudské vášne sú tou silou, ktoré poháňajú osobnosť k činnosti. Zjednotenie týchto dvoch momentov v jeden vytvára mravnú slobodu v danom spoločenskom usporiadani.

Naznačený problém úspešne vyriešili až klasici marxizmu-leninizmu K. Marx, F. Engels a V. I. Lenin. Marx (1956)^{27/} postavil uvedenú problematiku z historického hladiska na dialekticko-materialistickú rovinu v tom zmysle, že fyzický a duševný život človeka je nerozlučne spätý s prírodou. Príroda je v tomto chápani nerozlučne spätá sama sebou, pretože človek je častou prírody. Ljamcev (1984)^{28/} poukazuje, že človek je zložitý biosociálny systém a zahŕňa v sebe „biologické“ a „sociálne“, ktoré sú v dialektickej jednote. Dominujúcou, určujúcou stránkou má v tejto jednote „sociálne“, ktoré určuje podstatu človeka ako biosociálny sys-

22/ Ljamcev, P. P.: Formirovanije človeka kak ličnosti. Leningrad 1984, s. 39.

23/ Rubinstejn, S. L.: Problémy všeobecnej psychológie. Bratislava 1978, s. 317.

24/ Čiger, J.: Civilizácia a osobnosť. Filozofia, 37. 1982, č. 1, s. 99.

25/ Ljamcev, P. P.: Formirovanije človeka kak ličnosti. Leningrad 1984, s. 12.

26/ Kant, I.: Sočinenie. V 6-ti t. Moskva 1966, t. 4, č. 1, s. 301 - 302.

27/ Ljamcev, P. P.: Formirovanije človeka kak ličnosti. Leningrad 1984, s. 13.

28/ Marx, K. - Engels, F.: Iz rannich proizvedenij. Moskva 1966, s. 565.

29/ Ljamcev, P. P.: Formirovanije človeka kak ličnosti. Leningrad 1984, s. 24.

tém. Podľa Fedoseva (1977)^{30/} „sociálne“, ktoré vzniklo a sformovalo sa historicky na biologickom základe, sa stalo vedúcou, určujúcou stránkou rozvoja človeka, jeho podstaty. Zazzo (1975 – in Ciger 1982)^{31/} uvádza, že „sociabilita (na ktorej sa tvorí „sociálne“ – pozn. A. K.) nie je zisťovaná v priebehu individuálneho života. Je sama oseba biologický fakt, je druhou stranou začiatocnej nádzre praxe narodeného dieťaťa, absolútou podmienkou jeho prežitia a vývoja“. Ciger (1982)^{32/} slovami marxistického filozofa Wallona (1983)^{33/} v tomu dodáva, že to ešte neznamená, že biologický faktor i keď je nevyhnutný, je postačujúci a rozhodujúci, lebo spoločnosť je obsiahnutá v prirodzenosti človeka, pretože mimo spoločnosť by človek nemohol prejavíť vlohy človeka.

Ak chceme skúmať „sociálne“ a „biologické“ na individuálnej úrovni (jej podstatu a štruktúru) aj u kriminálnych jedincov, musíme mať na zreteli, že človeka ako spoločensku podstatu charakterizuje jeho vedomá činnosť (práca) v spoločenskom styku s inými individuami. U kriminálnych jedincov má obvykle sociálno-pathologický ráz.

Z NÁSHO VÝSKUMU OSOBNOSTI RECIDIVISTOV

Vytvorenie teórie osobnosti je úlohou historického materializmu. S touto úspešnou snahou sa v poslednom období stretávame u sovietskeho filozofa I. S. Kona, ako aj u nás u R. Šimú a J. Cigera. Sociálno-filozofická teória osobnosti takto vytvára metodologické základy pre ostatné vedy, v našom prípade je to kriminológia a penológia, ktoré sa zapodievajú osobnosťou kriminálneho jedinca každá z hľadiska svojej sféry záujmov. Berieme do úvahy dôležitú skutočnosť, na čo upozorňuje aj Ljamcev (1984)^{34/}, že sú nedostatočne skúmané všeobecno-sociologické, konkrétno-sociologické a individuálno-sociologické úrovne osobnosti človeka. Tieto úrovne sa nachádzajú v dialektickej jednote a vystupujú ako všeobecné, zvláštne a jedinečné kategórie. Taktiež nie sú určené presne hranice medzi nimi. Často sa stáva, že výskumu osobnosti na individuálno-sociologickej úrovni sa mechanicky premietajú na všeobecnú kategóriu, čo vedie k chybám a nesprávnym záverom. S týmto sa môžeme stretnúť v buržoáznych kriminologických koncepciach osobnosti zločinca.

Uvedená zložitosť sa premietla aj do nášho výskumu osobnosti odsúdených recidivistov (Kozon 1986)^{35/}, ktorí vo výkone trestu odňatia slobody prešli psychoterapeutickým procesom.

Náročnosť výskumu bola už v tom, že sa doteraz neprenášala indikácia skupinovej psychoterapie u kriminálnych zločinov ako vo všeobecnosti úspešná (skôr naopak); dokonca aby viedla takým výrazným osobnosťným zmenám, ktoré by korelovali so správaním po jej ukončení.

^{30/} Biologičeskoje i sozialnoe v razvitií človeka, Moskva 1977, s. 18.

^{31/} Ciger, J.: Civilizačia a osobnosť. Filozofia, 37, 1982, č. 1, s. 95.

^{32/}Ciger, J.: Nad životom a dieľom Henri Wallona. In: Wallon, H.: Od činu k myšlaniu. Bratislava 1983.

^{33/} Wallon, H.: Od činu k myšlaniu. Bratislava 1983.

^{34/} Ljamcev, P. P.: Formirovanije človeka kak ličnosti. Leningrad 1984, s. 41.

^{35/} Kozon, A.: Efektivnosť skupinovej psychoterapie recidivistov a páchateľov závažnej trestnej činnosti. Penologické zošity 4, Bratislava 1986.

Systémovým prístupom sme sa snažili popisať osobnosť recidivista ako celok v jej dynamických prejavoch, ako aj osobnostný vývin v dôsledku psychoterapeutického procesu. Komplikovanosť takého výskumu je podľa Siráckeho (1981)^{36/} v tom, že pri skúmaní „celostných štruktúr“ je len v menšej miere možno používať kvantitatívne (logicko-matematické) metódy. K tomu pridáme tvrdenie Holubovej (1983)^{37/}, že najväčšie ľažnosti pri pokusoch uchopíť človeka z hľadiska jeho celostnosti, v celej jeho dynamike a vývoji spôsobuje mnohorozmernosť a mnohodimenziornosť človeka. Veľké nebezpečenstvo hrozi z jednostranného uprednostňovania poznatkov jednej vednej disciplíny, resp. až absolutizovania jedného čiastkového fenoménu, a z toho vyplývajúce biologizujúce, sociologizujúce a v poslednom čase i psychologizujúce tendencie pri konštruovaní filozofického obrazu človeka.

Aby sme sa vyhli uvedeným nedostatkom pri vytvorenom hypotetickom dynamickom interaktívnom modeli osobnosti, museli sme si vyjasniť podstatu osobnosti z hľadiska marxistickej filozofie. Pretože Marx (1977)^{38/} videl podstatu človeka v súhrne spoločenských vzťahov a nie v nejakom „abstraktnom jedincovi“ znamená, že jadrom osobnosti (čiže aj činnou podstatou) je „sociálne“. Preto má podľa Cigera (1981)^{39/} v sústave charakterologickej systémov osobnosti morálny charakter centrálné posteavanie a je stvárnjujúcim, modifikačným funkčným jadrom osobnosti ako systému individuálnych pohotovostí na celkovú životnú prax a jej vývin. Grulich (1983)^{40/} v konečnom dôsledku chápate tento systém taktiež ako zameranost, vnútorné presvedčenie a mravný charakter. Preto v tomto vidí aj Ciger (1981)^{41/} vzájomné spojenie ľudského vnútra jednotlivcov prostredníctvom komunikačných znakov zo teda ľudský podstatné. Je nevyhnutné pre jeho vznik a maximálny vývin, čo podľa Marxa (1961)^{42/} „len v spoločenstve s inými ziskava každé individuum prostriedky, ako všeestranne rozvinúť svoje vlohy; teda len v spoločenstve je možná osobná sloboda“. Z toho vyplýva, že osobná sloboda je v priamom vzťahu so sociálnou slobodou a naopak. Ide o dve kategórie (všeobecnú a zvláštnu), ku ktorej treba dialekticky pridať jedinečnú kategóriu osobnostnej slobody, o čom budeme na ďalších stránkach pojednávať. Kon (1980)^{43/} uvádzá, že „aby sa individuum stalo skutočným subjektom práce, poznania i stykov, musí si predovšetkým uvedomiť svoje spoločenské posteavanie, určiť si svoje životné ciele a ideály a nájsť spôsoby ich predmetnej realizácie. Sebavedomenie je neoddeliteľné od spoločenského sebaurčenia“. Podľa Rudkovského (1979)^{44/} práve v priaznivých spoločenských podmienkach socializmu sa vytvára nevyhnutný základ, reálna možnosť slobody osobnosti a vedomia tejto slobody. V slovách sovietskeho filozofa vidime dôležitosť všeobecnej kategórie sociálnej slobody, ktorá

^{36/} Siráky, A.: K otázke koncepcie vied o človeku. Filozofia, 36, 1981, č. 3, s. 289.
^{37/} Holubová, M.: K problému podstaty človeka K. Marxa. Filozofia, 38, 1983, č. 3, s. 335.

^{38/} Marx, K. - Engels, F.: Vybrané spisy, 1. zv., Bratislava 1977, s. 208.

^{39/} Ciger, J.: Úvahy o osobnosti. Bratislava 1981, s. 77.

^{40/} Grulich, V.: Osobnosť a její společenský rozvoj. Praha 1983, s. 211.

^{41/} Ciger, J.: Úvahy o osobnosti. Bratislava 1981, s. 23.

^{42/} Marx, K. - Engels, F.: Nemecká ideológia, Bratislava 1961, s. 70.

^{43/} Kon, I. S.: Utváranie JA. Bratislava 1980, s. 245.

^{44/} Rudkovskij, E. I.: Svoboda i otvetvennosť. Minsk 1979, s. 17.

v podmienkach spoločensko-ekonomickej formácie socializmu má hľmanny charakter; a tento sa zákonite premietá do osobnej slobody. V tomto vidime reálnu možnosť pre kriminálneho jedinca oslobodiť sa od vlastnej „osobnostnej neslobody“, ako aj takých okrajových (socializmu cudzích) sociálnych vzťahov (v rodine, blízkeho sociálneho okolia), ktoré takéhoto jedinca sociálne determinujú (či zdeterminovali) v „neslobodnú“ osobnosť. Taktiež priaznivo tu vystupuje dôležitý článok tvorivej podstaty spoločenského (rozumej socialistického) vedomia, ktorá vystupuje ako dôležitý moment v systéme sociálnej determinácie na úrovni individua, čo môžeme dokladovať tým, že „človek nie je slobodný iba v dôsledku negatívnej sily vystrihať sa toho alebo onoho, ale v dôsledku pozitívnej moci uplatniť svoju pravú individualitu“ (Marx-Engels, 1977).^{45/}

Pri sledovaní efektivnosti skupinovej psychoterapie sme zistili, že recidiva u skúmaných recidivistov, ktorí prešli psychoterapeutickým procesom, bola po 4 rokoch po prepuštení z nápravnovýchovného ústavu 47,5 percent. Tento katamnestický údaj v ich predchádzajúcej minulosťi mal hodnotu 96,1 percent. V kontralnom súbore recidivistov, ktorí sa nepodrobili psychoterapii bola recidiva za sledované obdobie 100 percent a v podstate sa nediskutovala od ich predchádzajúcej minulosťi (94,1 percent).

Zistili sme, že na nepriznivom ukazovateľi sa nepodielali iné skúmané ukazovatele ako napríklad vzdelanie, rodinný stav, dĺžka pobytu vo výkone trestu odňatia slobody, ale osobnostné premenné.

Psychoterapeutický proces sa podielal na celkovej reintegrácii a reštrukturácii osobnostných premenných vo vhodnejšej osobnostnej kombinácii. Ako riadiace osobnostné premenné bola vyšpecifikovaná osobnostná sloboda (exogenno-osobnostný korelát) a všeobecná hladina vzrušivosti (endogenno-osobnostný korelát), ktoré voči sebe sú v dialektickej vzťahu a majú riadiaci, integrujúci (tmeliaci) účinok voči ostatným zložkám osobnosti.

INTERAKČNÝ DYNAMICKÝ MODEL OSOBNOSTI

Výskumná analýza osobnostných komponentov nás modelovaním priviedla k vytvoreniu interakčného dynamického modelu osobnosti.^{46/} V ideálnom stave predstavuje hypotetickú gufu, ktorej plášť tvorí personálna adjustácia a vnútorný priestor komponent - osobnostná sloboda.^{47/} V tomto priesatore (a sú jeho obsahom) sa pohybujú kognitívny, emocionálny, regulačný a adjustačný komponent. Vytvárajú spolu štruktúru psychickej variabilnosti osobnosti.^{48/}

Zvyšovaním osobnostnej slobody sa vytvárajú predpoklady pre rozvoj kognitívneho, emocionálneho, regulačného a adjustačného komponentu.

^{45/} Marx, K. – Engels, F.: Vybrané spisy. 1. zv., Bratislava 1977, s. 138.

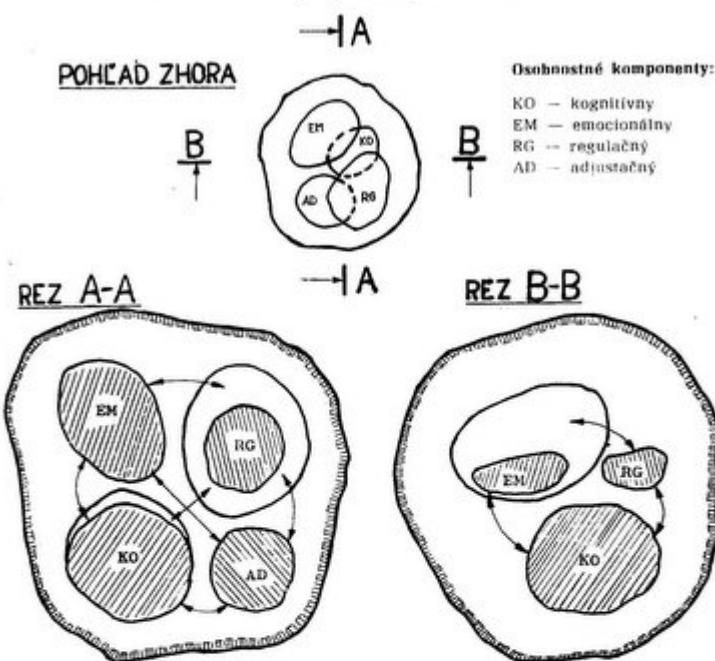
^{46/} Prečo dynamický? Vytvorený model predstavuje taký systém, ktorý sa rozvíja, mení sa. Predstavuje celostnosť, organizovanú zložitosť, vzájomnú závislosť jeho častí a taktiež recipročnú závislosť, ktorá je príčinou iných činností v systéme.

^{47/} Prečo interakčný? Vo vnútri vytvoreného modelu medzi osobnostnými komponentami prebiehajú vzájomné interakcie a vytvárajú systém. Takisto tento model, ktorý predstavuje osobnosť ako dynamickú celostnosť, je so svojim prostredím (a s jej jedincami) v interakcii tak, aby sa v systéme udržala rovnováha so schopnosťou ďalšieho vývinu.

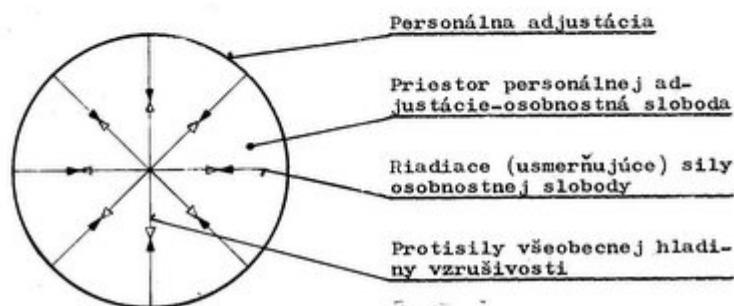
^{48/} Personálna adjustačnosť a jej komponent osobnostná sloboda sú diagnostikovateľné Kalifornským testom osobnosti (Thorpe a kol.: Manual to California test of personality. 1953 revision. Monterey, California 1953).

^{49/} Dá sa dobre identifikovať dotazníkom SPIDO (Mikšík, O.: Osobnostní determinanti interakčného chovania. Díl I – II, Praha 1950).

Obr. 1: Interakčný dynamický model osobnosti

Obr. 2

Vzájomný pohyb komponentov sa spomaľuje, tlak na steny personálnej adjustácie sa znižuje a vzájomné interakcie osobnostných komponentov môžu takto počas ďalšieho vývinu prebiehať koordinovanejšie.

Pri osobnostných poruchách dospelého jedinca môžu byť osobnostné komponenty nerozvinuté, sú v jednom celku, alebo môžu byť zlúčené len niektoré. Pri reintegrácii a reštrukturácii (napr. psychoterapiou) sa pohyb jednotlivých komponentov môže zosúladit jedným smerom a prípadne zlúčené (nesamostatné) komponenty sa môžu takto osamostatniť vo vytvorenom priestore osobnostnej slobody.

Osobnostná sloboda vytvára vnútorný priestor osobnosti, dáva priestorovú možnosť pre rozvoj a pohyb osobnostných komponentov, spomaľuje pohyb týchto vnútorných komponentov, ktoré sa pohybujú koordinovanie. Osobnostná sloboda svojim rozširovaním vytvára podmienky na plynulý rozvoj vnútorných osobnostných premenných a jej prostredníctvom má osobnosť jedinca vstup na priamu (uvedomelenú) reguláciu svojho správania.

Všeobecná hladina vzrušivosti (skôr jej dosledok) predstavuje pohyb všetkých komponentov v priestore osobnostnej slobody a ako aj vplyv na pohyb jednotlivých vnútorných komponentov okolo svojej osi. Na rozdiel od osobnostnej slobody, ktorá je predovšetkým sociálne determinovaná, všeobecná hladina vzrušivosti je biologický determinant.

Pozrime sa na daný problém z vývinového hľadiska. Malé dieťa má štruktúru osobnosti vo vývine, pričom najmenej je zastúpená kognitívna oblasť, ktorá spolu s ostatnými, taktiež prostredníctvom ostatných, sa rozvíja v uvoľňujúcom priestore osobnostnej slobody. Preto podľa Wallona (1983)⁴⁷ je u „dieťaťa JA skôr čínsky hmlistý než jadrom, hoci je vo svojich dojmoch rozptýlené a neurčité, hoci sa spoznáva nie v sebe, ale v druhom a v situáciach, ktorými postupne prechádza bez toho, že by si ich vedelo zmocniť, pospájať ich ako niečo premenlivé a odlišné s rovnakým a stálym“.

Schauvedomenie vzniká v rozvíjajúcej sa kognitívnej oblasti a pri relatívnej samostatnosti (v neskoršom období) napr. vytvára spočiatku s adjustačnou oblasťou interakciu, ktorá je neskôr charakterizovaná ako kognitívna adjustačná variabilnosť (KA). Ide o podsystém na vyššej úrovni. JASTVO sa takto bližšie specifikuje a jeho obsah nachádza aj odraz v osobnostnej forme personálnej adjustovanosti v osobnej hodnote a sebadôvere.

Na počiatku ontogenézy štruktúry osobnosti (štrukturácie) sa taktiež vytvára interakčný vzťah medzi kognitívnu a emocionálnou oblasťou. Tieto sa rozvíjajú v dostatočnom priestore osobnostnej slobody k svojej relativnej samostatnosti. Ak medzi týmito oblasťami je vytvorený „intimny vzťah“, rodi sa z neho samostatný komponent (kognitívna emocionálna variabilnosť)⁴⁸, nová časť podsystému je na vyššej úrovni než základný systém KO-EM-RG-AD, tak nielenže odzráza vlastnosti „rodičov“ KO a EM v novú hodnotu, ale aj pri všeestranne rozvinutej osobnosti preberá v rozhodujúcich situáciach na seba farchu zložitosti riešenia, zvládnutia za svojich rodičov.

⁴⁷ Wallon, H.: Od činu k myšľaniu. Bratislava 1983, s. 109.

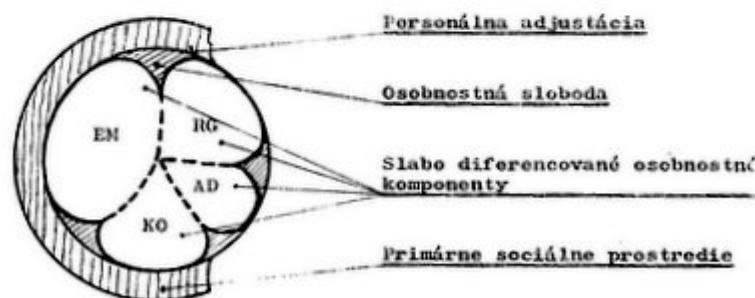
⁴⁸ Komponent kognitívna emocionálna variabilnosť neboli autorom dotaznika SPIDO výspecifikovaný. Ak je tento komponent u osobnosti rozvinutý, tak jedinec sa vyznačuje uceleným prosociálnym hodnotovým systémom, ktorý je prepojený na emocionálnu a kognitívnu komponentu. Môžeme povedať, že ide o tzv. „NADJA“, svedomie a predstavuje relativne ucelený hodnotový systém.

U nerozvinutej osobnosti kriminálnych recidivistov zistujeme psychologický mechanizmus sociálnej kontroly tvorený preťažkami na instinktívno-biologickom základe. Sociálne zlyhanie sa prejavuje v prevažnej miere v agresívnych trestných činoch. Pri majetkovéj trestnej činnosti vo väčšine prípadov zistujeme u recidivistov skupinovo-spoločenskú reguláciu správania, ktorá vychádza z určitej príslušnosti k zločineckej skupine. Vyššia úroveň interiorizácie sociálnych norm znamená vznik individuálneho osobnostného kontrolného mechanizmu, a to svedomia. Takto vysokú úroveň interiorizácie zistujeme u malej časti recidivistov s neharmonickou osobnostnou štruktúrou.

Uvedené spôsoby správania sa nazývajú neodlísňu poľa Kona (1982)⁵¹ len stupňom sivojenia norm správania, ale aj tým z čoho prantenia. Biologicko-instinktívna regulácia sa opera pod sebazáčkovou, skupinovo-spoločenskou vychádzia z faktu patrónnosti k určitému konkrétnemu spoločenstvu, osobnostná zara predpokladá existenciu určitých významovo-univerzálnych, nadindividuálnych a nadskupinových hodnôt.

Pretože vnútorné osobnostné sily (všeobecná hladina vzrušivosti) sú vzhľadom na len vytvárajúci sa priestor osobnostnej slobody príslne a pôsobiace chaoticky, ako protiváha tu vystupuje potrebná hiboká zviazanosť s primárnym sociálnym prostredím, i keď už nie na biologickom základe. „Na začiatku je u dieťaťa úzka sociabilita⁵² (do popredia vystupuje význam malého, ale nahusteného priestoru sociálnej slobody, pozn. A. K.), pretože od neho začína byť striktne závislé. Tým, že dieťa môže existovať len vďaka nemu, že nijakú potrebu, nijakú žiadost nemôže uspokojiť inak než prostredníctvom neho, vďaka jeho zásahu, všetky intuitívne schopnosti sa musia orientovať naň, utvárať sa podľa neho. Je nim presiaknuté pri každom novom prebudení svojho vedomia. Nepotrebuje, aby jeho sociabilita pokročila, ale aby ustúpila. Musí sa všef uplatniť zoči-voči inému. Toto ohrazeničenie ani zdaleka neurčuje rozumový vývin, je len jeho dôsledkom“ (Wallon 1983)⁵³. Prostredníctvom nášho hypotetického modelu môžeme predpokladať, že osobnosť malého dieťaťa vyzerá takto (obr. 3):

Obr. 3: Štruktúra osobnosti malého dieťaťa

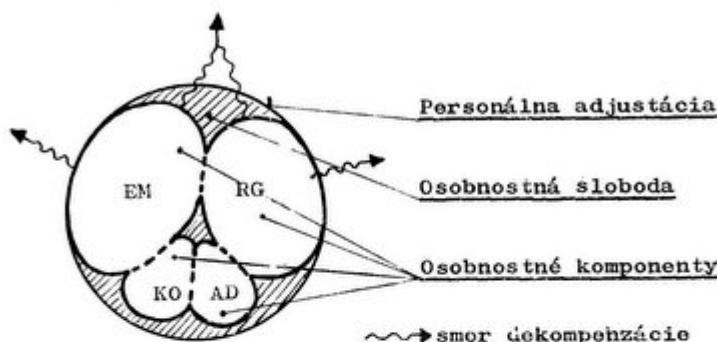
⁵¹ Kon, I. S.: Utváranie JA. Bratislava 1982, s. 121.

⁵² Chápe sa ako družnosť. Pogrič: Ríčan, P.: Psychologic osobnosti. Praha 1975.

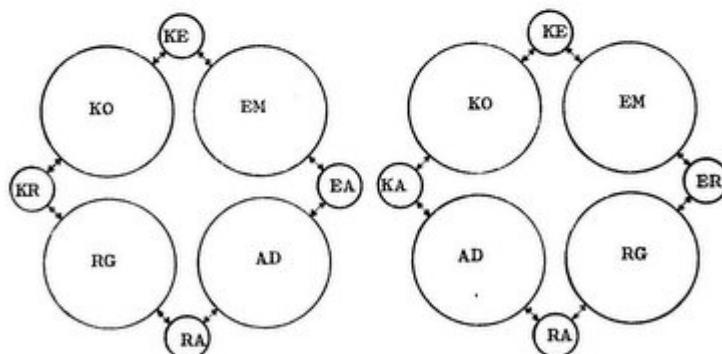
⁵³ Wallon, H.: Od čínu k myšleniu. Bratislava 1983, s. 110.

Primárne sociálne prostredie svojimi formujúcimi (výchovnými) aspek-tami umožňuje vytvorenie priestoru osobnostnej slobody a má vplyv na následný rozvoj zatiaľ slabo diferencovaných osobnostných komponen-tov. Taktiež osobnosť sama si vytvára priestor na sebarozvoj tlakom na

Obr. 4: Štruktúra osobnosti maladieštevaného jedinca

Obr. 5: Všeestranne harmonicky rozvinutá osobnosť

Osobnostné komponenty:

KO — kognitívny

EM — emocionálny

RG — regulačný

AD — adjustačný

KR — kognitívno-regulačný

KA — kognitívno-adjustačný

KE — kognitívno-emocionálny

EA — emocionálno-adjustačný

ER — emocionálno-regulačný

RA — regulačno-adjustačný

vnútornú stenu personálnej adjustácie. Ak je vnútorný tlak (všeobecná hladina vzrušivosti) vzhľadom na pevnosť tejto steny neprimeraný, pretože usmerňujúce sily osobnostnej slobody sú slabé, priestor osobnosti slobody malý (vnútorný tlak sa ani týmto spôsobom nemôže znížiť), môže prísť k poškodeniu steny personálnej adjustácie na tom mieste, kde je vystavená najväčšiemu tlaku a to prevažne v emocionálno-regulačnej oblasti (obr. 4).

Aby k takému narušeniu neprišlo, čiže úniku obsahu osobnosti mimo jej osobnostný priestor do oblasti primárneho sociálneho priestoru, či dokonca aj mimo tento priestor, musí byť vytvorený primeraný dialektický vzťah medzi sociálnym prostredím a rozvíjajúcou sa osobnosťou. Odraz činiteľov sociálneho prostredia (o týchto pojednávame pri poruchách správania, pozn. A. K.) a jeho zvýšenie v osobnosti jedinca je primárnym fundamentom jeho rozvoja.

Obr. 5 nám predstavuje všeestranné harmonicky rozvinutú štruktúru osobnosti na základe našich poznatkov. Pravdepodobne vo vytvorenom vnútornom priestore KO-EM-RG-AD sa tak tiež štrukturuje nevedomie ako interakčný vzťah všetkých komponentov.

PORUCHY SPRÁVANIA

Z výskumných zistení môžeme poukázať na závažnú okolnosť, že osobnostný atribút osobnostnej slobody vekom rastie (Kozouň 1978)^{51/}, pričom sme nezistili jej ukončenie ani v dospelom veku a komponent všeobecnej hladiny vzrušivosti zasa sa vekom znižuje (Mikšík 1983)^{52/}. Vzájomný vzťah týchto dvoch dynamických činiteľov môže pri neprimeranom vzťahu prerásť v niektorú poruchu správania (pozri ďalej).

Tak ako pre primeraný rozvoj štruktúry osobnosti, čiže aj jej jednotlivých komponentov, je potrebná osobnostná sloboda, tak pre prejavenie sa osobnosti ako sociálneho produktu (to znamená aj pre rozvoj osobnosti) je potrebný určitý priestor sociálnej slobody, u malého diéta predovšetkým primárneho sociálneho prostredia. Tu vystupujú do popredia aj jeho ďalšie dve dôležité sféry: emocionálna a morálna. Aby prišlo k harmonickému rozvoju osobnosti, táto by sa mala nachádzať v danom čase v fažisku trojuholníka, ktorého vrcholmi sú sociálna sloboda, emocionálna a morálna sféra (obr. 6).

Ide o teoretický predpoklad. Prakticky sa osobnosť ustavene poohybuje v určitom priestore okolo fažiska (skúša juž hranice), a to vzhľadom na vek, s tým súvisiacimi napr. nadobudnutými kognitívnymi schopnosťami a emocionálnou zrelosťou, pričom primárne sociálne prostredie rôzne mení polaritu charakteristik sociálnej slobody a jej emocionálnej a morálno-hodnotovej sféry v súlade so spoločenskými požiadavkami (najmä výchovnými) voči jedincovi; a to v dialektickej jednotke medzi dosiahnutou úrovňou funkčnej zdatnosti psychiky a spoločenskými úlohami. Tako nastáva vývin osobnosti (pozri tiež: Durič 1981)^{53/}. Primárne sociálne prostredie týmto spôsobom otvára pre

^{51/} Kozouň, A.: *Adjustovanosť a psychosociálna reintegrácia osobnosti odsúdených-doslovárov*. Dizertačná práca. PdF UK, Trnava 1980.

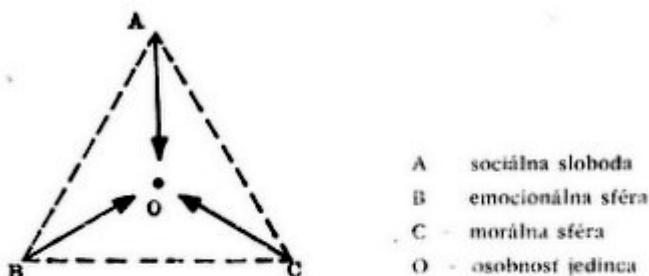
^{52/} Mikšík, O.: *Dynamika psychických funkcií v modelových záťažových situáciach*. Praha 1983.

^{53/} Durič, L.: *Úvod do pedagogickej psychológie*. Bratislava 1981, s. 130 - 135.

osobnostne pripraveneného jedinca možnosti ďalšej socializácie v širokom sociálnom prostredí. Podľa Rotterovej (1983)²⁷, dvojma stránkami tejto socializácie, čiže aj scharealizácie človeka ako individuality i ako člena určitej sociálnej skupiny, sú práve sloboda a dodržiavanie norm.

Vrcholy trojuholníka nemusia byť od seba ideálne vzdielené. Dôležité je, aby sa ich vplyvy v osobnosti stretali vo vhodnom pomere.²⁸

Obr. 6

Napríklad pri vznikajúcej najťažkej forme poruchy správania (typ ABC - pozri ďalej) sociálne prostredie sa vyznačuje neprimeranou sociálnou slobodom (volnosťou) vzhľadom na vek a celkové dispozicie jednotlivca ako aj chladnou emocionálnou sférou a morálnej nediferencovanostou či spoločensky nepreferovanou hodnotovou orientáciou. V prípade, že endogénno-osobnosťný atribút všeobecnej hladiny vzrušivosti nie je znižený, preráža cez stenu personálnej adjusťacie prostredníctvom regulačného komponentu. Poruchy správania môžeme hodnotiť ako zámerne poškodzovanie záujmov iných. Taktiež nám naša prax ukázala, že pri nedostatočnej sociálnej slobode je najviac z osobnostných komponentov postihnutá emocionálna variabilnosť (EM).

Pretože stúpajúcim vekom narastá, rozširuje sa osobnostná sloboda (odraz výchovy) a znižuje sa všeobecná hladina vzrušivosti, pre ďalšiu výchovu je opodstatnené (ako aj nutné) rozšírenie sociálnej slobody aj mimo primárne sociálne prostredie, napríklad formou ďalších spoločen-

²⁷ Rotterová, B.: Výchova k uvedomenej úkáznenosťi. In: Galla, K. a kol.: Základy sozialistické pedagogiky. Praha 1983, s. 227.

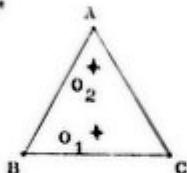
²⁸ Napr. jedinec s organickými poškodeniami CNS (hereditárne, vrodené, ziskané), ako aj inými poškodeniami (napríklad senzoričkými, somatickými) od svojho prostredia požaduje neštandardné strety, ktoré by u handicovaného jedinca našli v jeho osobnosti primeraný odraz pre jeho úspešnú socializáciu. Podľa F. Petra (1983 – nepublikovaný text), čiudca socializácia u takto postihnutého jedinca môže nastaviť len za predpokladu, že pôsobiace socializačné vplyvy budú mať iný charakter, než je v spoločnosti obvykly za predpokladu, že budú respektovať postihnutie u daného jedinca a svojim charakterom diskážu prekonat existujúce defekty tak, aby výslednica socializačného procesu bola zhodná s normálnym príbehom a mala taktiež s normálnym príbehom zhodnú aj časovú charakteristiku.

ských požiadaviek na jedinca, čím prichádza k všeestrannejšiemu rozvoju osobnosti. Dovtedy do určitého veku postačovalo nekritické preberanie morálnych vzorov, noriem od dospelých, tie sa neskoršie výchovou v určitej forme internalizujú v kognitívnej a emocionálnej oblasti ako ich interakčný vzťah.

Dospievajúci jedinec už nepotrebuje intenzívnu emocionálnu obklopenosť pôvodnej primárnej sociálnej skupiny (len by prekážala pri ďalšom rozvoji) a taktiež oblasť morálnej sféry si už sám rozširuje smerom k šíršemu sociálnemu prostrediu. Pre svoj zdravý vývin potrebuje dostatočnú sociálnu slobodu širšieho sociálneho prostredia, ktorá umožňuje vstupovať do tvorivej spoločenskej praxe. Osobnosť sa štrukturalizuje, rozvíja prostredníctvom činnosti v priestore uvedomovanej a poznanovej sociálnej slobody. Ďalšou ontogenézou sa rozširuje jeho sociálna sloboda (takisto aj osobnostná) a vedomie tejto slobody (osobná sloboda). Jedinec preniká postupne do širšieho sociálneho prostredia, pôvodné emocionálne putá slabšiu (skôr nadobúdajú iné kvalitatívne hodnoty). K spoločenským požiadavkám pristupuje cez svoj vlastný hodnotový systém, vytvára si tvorivé interakčné vzťahy s inými jedincami.

Obr. 7: Typy porúch správania v priestore ABC

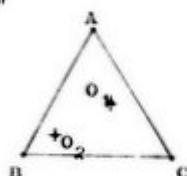
Typ "A"

o_1 - príliš veľká sociálna sloboda

o_2 - nedostatočná sociálna sloboda

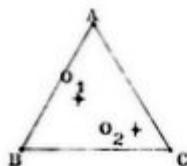
Typ "B"

o_1 - nedostatočná (chladná) emocionálna obklopenosť

o_2 - prílišne emocionálne zahŕňanie

Typ "C"

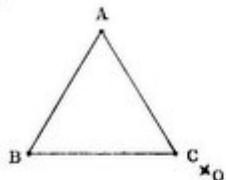

o_1 - nedostatočná (nediferencovaná) morálna hodnotová orientácia

o_2 - odlišná, spoločnosťou nepreferovaná morálna hodnotová orientácia

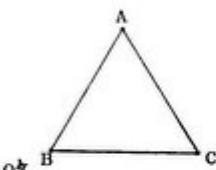
Obr. 8: Typy porúch správania v rovine, ale mimo priestor ABC

Typ "AB"

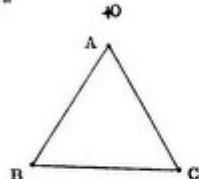
0- velká sociálna sloboda
a emocionálna chladnosť

Typ "AC"

0- velká sociálna sloboda
a spoločnosťou nepreferovaná morálna hodnotová orientácia

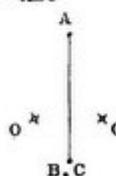
Typ "BC"

0- emocionálna chladnosť
a spoločnosťou nepreferovaná morálna hodnotová orientácia

Obr. 9: Typy porúchy správania mimo roviny ABC

Typ "ABC"

0-0 - neprimeraná sociálna sloboda, emocionálna nedostatočnosť a odlišná morálna hodnotová orientácia

Pohľad z boku na trojuholník ABC

Základné typy po- ruch správania	Výchovný nedostatočok	Nariadené postihnutá oblasť osobnosti	Vývin	Intervencia
A	Priliš veľká alebo nedostatočná sociálna sloboda alebo ich striedenie	Emocionalná, (ajustácia)	Neurotický	Psychiatrická, liečebnopedago- gická
B	Nedostatočná (chladná) emocionálna okolopre- most alebo prilisné emocionálne zahŕňanie	Emocionalná, (regulačná)	Psychiatricky, sociopatický	Psychiatrická, liečebnopedago- gická, etopedická
C	Nediferencovačná alebo spoločnosťou neprefe- vana morálna hodinová orientácia	Kognitívna, (ajustácia)	Anorektický	Pedagogická, etopedická
AB	Veľká sociálna sloboda a emocionálna chladnosť	Emocionalná, ajustácia, ajustičná	Simplerný	Psychiatrická, liečebnopedago- gická
AC	Veľká sociálna sloboda a spoločnosťou neprefe- rovaná morálna hodinová orientácia	Emocionalná, ajustácia, kognitívna	Sociopatický	Psychiatrická, liečebnopedago- gická, etopedická
BC	Emocionálna chladnosť a spoločnosťou neprefe- rovaná morálna hodinová orientácia	Emocionalná, kognitívna, (regulačná)	Antisociálny	Etopedická, lie- čebnopedago- gická, psychia- trická
ABC	Naprímeraná sociálna sloboda, emocionálna ne- dostatočnosť a odlišná morálna hodinová orientácia	Kognitívna, emocionalná, regulatívna, ajustácia	Kriminálny	Etopedická, lie- čebnopedago- gická, psychia- trická

DISKUSIA K OSOBNOSTNEJ PROBLEMATIKE

Prikláňame sa k názoru Kasala (1981)⁵⁹, že celok je nepostihnutefný bez jednotlivosti a zvláštnosti, ktoré skúmajú špeciálne vedy. Filozofické zovšeobecnenie poznatkov týchto vied si nemôžeme predstaviť ako extrapoláciu špeciálneho poznania, za hranicami ktorých končí platnosť špeciálnej vedy. Za týmto hranicami začína kvalitatívne iná oblasť poznania, kde dané tvrdenia nadobúdajú novú kvalitu a musia byť aj inak hlbšie doložené. Taktiež aj nás liečebnopedagogická prax podmiňila k vypracovaniu teoretických prístupov k osobnosti, ktoré majú súršie zovšeobecnenia. Na druhej strane ich reálnosť sa opäťovne odrazila vo výsledkoch našej praxe.

Vytvorený hypotetický model osobnosti ako dynamický systém je jednotou protikladov rôznych komponentov. V zložitom osobnostnom systéme sa počas ontogenézy utvárajú relativne autonómne organizačné pod-systémy. Sú vo vzájomnom interakčnom vzťahu a osobnosť jedinca je v interakcii s inými jedincami. Podľa Seilera (1985)⁶⁰ majú tieto interakcie integračný charakter. Pri vzájomnej harmoníi podsystémov a ich elementov, kde jednotu protikladov nesmeruje k ich absolútnemu rozkoľu a ani k splynutiu (naopak vzniku ďalších podsystémov), môže nastat intenzívny vývoj podstaty osobnosti slobodného človeka. Z ľudiská teórie vedeckého komunizmu je známe, že v komunizme sa rozvíja ľudská podstata človeka. V nom je slobodný vývoj jednotlivca podmienený slobodným vývinom všetkých.

Výskum osobnostnej charakteristiky odsúdených osôb (Kozoň 1984)⁶¹ nám potvrdil, že tito jedinci nevyužívajú možnosť byť úspešní v reálnom živote, ale sa stahujú do sveta fantázie. Totiž stretnutie s realitou je veľmi častokrát pre kriminálneho jedinca veľmi bolestivé a svojimi postojmi sa tomuto stretnutiu účosťivo vyhýba.

Na základe toho, čo sme doteraz uviedli, je zrejmé, že do popredia vystupuje dôležitosť jedinečnosti individua, ktoré má práve v socialistickej spoločnosti možnosť slobodne prejavívať svoju najoptimálnejšiu individuálnu v procese pretvárania a sebautvárania v praktickej činnosti. Ku-sin (1983)⁶² uvádza, že nie je táto činnosť prostredkom, ale cieľom.

Stretnávame sa tu so slobodou nielen ako určitou možnosťou, ale aj ako imanentnou charakteristikou seba samého – JA, ktoré nie je súčet prvkov, vlastností, lebo tie sú relativne protikladné a pri metafyzickom ponimani môže prísť (1) pri existujúcej homeostáze k zlúčeniu časti recipročných vlastností osobnosti a ich následnej negácií, (2) kumulovaniu hodnôt vlastnosti, črt, charakteristik s rozličnou kvalitatívnu úrovňou. JA je viac než súhrn dimenzií. Je to kvalitatívna jednotka s jedinečne prebiehajúcimi zákonitosťami – mikrosvet. Je súčasťou vedomia (ale

⁵⁹ Kasal, K. -- Čapek, V.: Vybrané otázky vedeckého svetového názoru a didaktiky oboru ako studijní předměty. Praha 1981, s. 24 - 25.

⁶⁰ Seiler, V.: K pojmu sociálna integrácia. Filozofia, 40, 1985, č. 3, s. 274.

⁶¹ Kozoň, A.: Tresná činnosť bývalých chovancov z deťských domovov, ich osobnosťná charakteristika a možnosť prevýchovy. Čs. kriminalistika, XVII, 1984, č. 3, s. 238 - 243.

⁶² Ku-sin, V.: Ľudská subjektivita a dialektika jej prejavu. Filozofia, 38, 1983, č. 4, s. 402 - 414.

aj vedomie je súčasťou JA) a vstupuje doň ako aktivná sebaregulujúca jednotka.

JA je za normálnych okolností relativne samostatným celkom v dialektickom vzťahu subjektívneho a objektívneho.⁶³⁾ JA je súčasťou monády s vnútorné nezáležite prebiehajúcimi procesmi, ktorá navonok mení formu, vahadl (pozri interakčný dynamický model osobnosti). Monáda (ako jej súčasť JA) je živo fungujúci „organizmus“ (vlastnosť vysokoorganizovanej hmoty) pravite súvisiaca s telesnou schránkou a jej fyziológickejmi procesmi, pričom si zachováva za normálnych okolností relativnu samostatnosť. JA za určitých okolnosti (a to nemusia byť optimálne) prekračuje hranice ozbrojenosti (či možnosti), oslobodzuje sa od jej formy a stava sa „uchynúcou“ časťou podstaty vedomia spoločnosti.

JA je určitou potencialitou osobnosti, ktorá sa napĺňa aktívnom realizácii spoločenskej tvorivej práce a smeruje k prekročeniu hraníc seba samého k relatívnej osobnej slobode, ktorá sa ako hlavný atribút spätné podieľa na rozvoji štruktúry osobnosti, predovšetkým osobnostnej slobody. Sloboda aj v tomto pripade sa vzťahuje k budúcnosti, tak ako nesloboda, hoci v pritomnosti, je vyjadrením minulosti. Osobná sloboda je obsiahnutá v zmysle života, smeruje k jeho blízkym a vzdialenejším perspektivám. V praxi ich vynikajúco overil napr. Makarenko (1977)⁶⁴⁾. Podľa Kusina (1983)⁶⁵⁾ je táto „sloboda ako syntetizujúci a esenciálny atribút Ľudskej subjektivity. Ide o od Ľudskej subjektivity neodeliteľnú vnútornú schopnosť vstupovať do akýchkoľvek súvislostí s predmetným svetom, stanovovať si „akékoľvek meradlá akéhokoľvek druhu“ a identifikovať ich v akomkoľvek predmete“.

Vrátime sa trochu späť. Vychádzame z teóremy, že nesloboda, ktorá je hoci obsiahnutá v pritomnosti osobnosti, je vyjadrením minulosti. Znamená to, že rozvoj osobnostnej slobody u kriminálneho recidivistu túto minulosť eliminuje a otvára spoločenský perspektívnu budúcnosť, utváranie životných plánov. Túto okolnosť sme praxou ako aj výskumom potvrdili.⁶⁶⁾ Táto okolnosť je potvrdená Engelsom (1954)⁶⁷⁾, že skutočná sloboda nemôže spočívať len v poznani nevyhnutnosti. Poznanie nevyhnutnosti jedincovi slúži ako gnozeologické východisko, ako nevyhnutný prostriedok k dosiahnutiu slobody, ale aj povinnosť rozhodovať sa so znalosťou vecí (pozri tiež: Lokaj 1981).⁶⁸⁾ Pretože Ľudske vedomie objektívny svet nielen odráža, ale aj ho tvorí (Lenin 1960)⁶⁹⁾ reálny pohľad na tento svet sa spätné odráža aj pri perspektívach a plánoch jeho ďalšieho utvárania.

Reálnosť vytvoreného interakčného dynamickejho modelu osobnosti sme overili ďalším modelovaním na zvláštých kategóriách osobnosti skúmaných kriminálnych recidivistov s týmito charakteristikami: personálna adjustovanosť a maladjustovanosť, emocionálna

⁶³⁾ Objektívnu stránku je postavenie subjektu JA v spoločenských vzťahoch a jeho subjektívnu stránku je snaženie po optimálnom (ideálnom) rozvinutí JA.

⁶⁴⁾ Makarenko, A. S.: Metódika organizácie výchovného procesu. Praha 1974, s. 71 - 77.

⁶⁵⁾ Kusin, V.: Ľudska subjektivita a dialektika jej prejavu. Filozofia, 38, 1983, č. 4, s. 424.

⁶⁶⁾ Napr. každý štvrtý až treći jedinec po rozvoji osobnostnej slobody (dôsledkom pôsobenia psychoterapeutického procesu) uzavril do jediného roka po prepustení z nápravovýchodového ústavu manželstvo s kriminálne nezávadnou partnerkou.

⁶⁷⁾ Engels, F.: Anti-Dühring. Bratislava 1954, s. 94 - 95.

⁶⁸⁾ Lokaj, A.: K problematike slobody a slobody kritiky. Filozofia, 36, 1981, č. 2, s. 155 - 165.

⁶⁹⁾ Lenin, V. I.: Spisy 38. Praha 1950, s. 213.

stabilita a instabilita, regulačná stabilita a instabilita, psychická zrelosť a znižená psychická usadlosť. Ako východzia kategória v tomto modeli bola vyšpecifikovaná všeobecná hľadacia vzrúšenosť, ústrednou kategóriou je osobnosť sloboda a záverečnou kategóriou sa stáva socializácia osobnosti smerujúca k všeestranne harmonicky rovinutej osobnosti.

Osobnosť s trukturou kriminálnych recidivistov nesie znaky sociálnej nevyvinutosti alebo disharmonickej rovinutosti a je v bežnej spoločnosti sociálne nefunkčná. Analogicky môžeme uviesť Cigerové slová (1982)⁷⁰, že „osobnosť je často v nesúlade so spoločnosťou ako celkom, kým súčasne býva v súlade s čiastkovým pojom, polom sociálnej blízkosti“ a to sociálnej skupinou svojich známych, či rodinou, ktorá v sebe nesie sociálno-patologickú hodnotovú orientáciu. Osobnosť primitívna, s biologickými sklonmi, ako uvádzá Ciger, chce všetko „šťastie“, všetky hodnoty tu a ihned, žije bezohľadne okamžiku, nestará sa ani o minulú ani budúcu dimenziu času. Odbobnosť sme zistili u kriminálnych jedincov s jednostranne rovinutou osobnosťou s trukturou aj napriek rovinutej osobnosťnej slobode, že sú hodnotovo orientovaní na niečo „byť“ a nie „stat sa“.

Prostredníctvom liečebnopedagogickeho procesu (psychoterapia bola dlhodobe fungujúcim intenzívnym prostriedkom reštauratívnej výchovy) aj u kriminálnych jedincov nastáva struktúracia osobnosťného systému, čím prichádza k vnútornnej jednoti jeho komponentov ako celeku so sociálnym prostredím. Nová struktúra ich relativne zjednocuje v daných subsystemoch tak, že v dôsledku takého zjednotenia dochádza k vzniku kvalitatívne novej veci (pozri taktiež: Burica 1982)⁷¹. Osobnosť sa orientuje takým hodnotovým arzenálom, ktorý umožňuje tvorivú subrealizáciu jedinca v socialistickej spoločnosti. „Takto sa vonkajšia stránka stáva vyjadrením harmonie medzi záujmami jednotlivca a záujmami spoločnosti“ (Grulich 1983)⁷².

Pristavme sa ešte s Hlavovou (1984)⁷³ pri skutočnosti, že interiorizované morálne normatyvy často vystupujú ako osobnosťou poznané, ale v jej konaní často neobjektivované, čo poukazuje na potrebu odkrycia a odhalenia tých závažných činiteľov, ktoré blokujú túto objektivizáciu a limitujú „činný“ aktívny potenciál morálneho vedomia.

Môžeme povedať, že činným činiteľom morálneho vedomia je osobnosť sloboda, ktorá sa stáva pravou ľudskej podstatou a podieľa sa svojou skutočnosťou na ďalejšej socializácii osobnosti. Zo širšieho hľadiska to môžeme doložiť Brychnáčovými slovami (1979)⁷⁴, že sloboda za viaže nie len k subjektu, k jeho poznaniu a praktickej stránke, ale aj k podstate ľadu. Havelková (1986)⁷⁵ poukazuje v tomto zmysle na zložitú väzbu morálky ako sociálneho javu, pre jej relativný charakter, k jedinej absolútnej maxime ľudskejho správania a konania. Tým je realizácia ľudskej slobody. Táto maxima leží za hranicami morálky v rovine totality ľudskej skutočnosti.

V tejto časti práce sme sa predovšetkým zapodievali osobnosťou slobodou, ktorú sme rozpracovali zo sociálno-filozofických a psychologic-

⁷⁰ Ciger, J.: Civilizácia a osobnosť. Filozofia, 37, 1982, s. 101, 104, 105, 109.

⁷¹ Burica, M.: Struktura, funkcia, systém. Filozofia, 36, 1982, č. 4, s. 483-498.

⁷² Grulich, V.: Osobnosť a její společenský rozvoj. Praha 1983, s. 171.

⁷³ Hlavová, B.: Niektoré metodologické otázky výskumu morálneho vedomia. Filozofia, 39, 1984, č. 1, s. 78-79.

⁷⁴ Brychnáč, V.: Socializmus a sloboda osobnosti. Praha 1979, s. 84.

⁷⁵ Havelková, H.: Etika, morálka a filozofie. Filozofický časopis, 1986, č. 1, s. 147.

ko-pedagogických aspektov. Základným teoretickým východiskom pre nás boli literárne zdroje klasíkov marxizmu-leninizmu K. Marx, F. Engelsa a V. I. Lenina. Pozornosť sme venovali štúdiu prác za posledné obdobie našich popredných filozofov a vzťahovali sa k našej problematike.

Objektom výskumu osobnostnej slobody boli kriminálni recidivisti, ktorí si odpykávali výkon trestu odňatiu slobody v nápravnovýchovnom ústave. Systémovým prístupom a modelovaním sme skúmali osobnostnú slobodu vo vzťahu k celku a jeho jednotlivým komponentom osobnosti individua. Na základe tohto sme vytvorili hypotetický interakčný dynamický model osobnosti.

Prišli sme k záverom, že pre primeraný všeobecný rozvoj štruktúry osobnosti, jej jednotlivých komponentov a ich vzájomných vzťahov, je potrebná osobnostná sloboda. Jej rozvoj je závislý od sociálnej slobody. Uvedomenie si tejto sociálnej slobody vyjadrujeme ako osobnú slobodu. Vyúsťtuje k sebarealizácii daných schopností a možnosti osobnosti jedinca, ako aj v konečnom dôsledku k rozvoju osobnostnej slobody.

Prekážou pre uvedomenie si skutočnej sociálnej slobody v socialistizme je predovšetkým socializmu cudzia hodnotová orientácia takých malých sociálnych skupín, ktoré jedinca zdeterminovali v „neslobodnú“ osobnosť. Výskumné výsledky významne poukázali na nerozvinutosť, či dis-harmonický vývin osobnostnej štruktúry kriminálnych recidivistov. Po jej pozitívnej zmene, prostredníctvom liečebnopedagogickej intervencie, prišlo predovšetkým k rozvoju osobnostnej slobody a následnému prosocialnému správaniu. Totiž počas priestorovo zúženej (ale nahustenej) sociálnej slobody v psychoterapeutickej skupine prichádza k intenzívnej saturácii dovedy u kriminálnych recidivistov nepoznaných emocionálnych a sociálnych potrieb, ako i uchopenia nových hodnotových postojov. Táto saturácia sa podieľa na ich prevýchove v platných občanov socialistickej spoločnosti.

KONKRETNEJŠIE O PORUCHACH SPRÁVANIA

Prevažnú časť kriminálnych recidivistov pre výraznú maladjustovanosť zaradujeme do typu porúch správania ABC (pripadne ACB, BAC, BCA, CAB, ČBA). V štruktúre psychickej variabilnosti sa táto maladjustácia prejavuje predovšetkým emocionálnej instabilitou. Medzi klientami sme mali zaradených aj adjustovaných klientov s nízkou hladinou psychickej usadlosti. Išlo o typ poruchy A a AC, CA.

V našej praxi sa vyskytol ojedineľný prípad relativne adjustovaného klienta s extrémne vysokou reguláciou instabilitou, samozrejme vysokou hladinou všeobecnej vzrušivosti a zvýšenou motorickou hybnosťou a taktiež niekoľko prípadov relativne adjustovaných klientov s vysokou emocionálnoj instabilitou a zvýšenou motorickou hybnosťou. Psychoterapeutickým procesom sa korigovali extremity osobnosti aj na úkor mierneho zníženia personálnej adjštacie vo vhodnejšiu osobnostnú štruktúru.

Na základe vstupných diagnostických výsledkov sme klientov zaradili do spontánneho (vzrušivého) typu štruktúry interakčného správania psychickej variabilnosti osobnosti, ktorej základom je spojenie vysokej emo-

cionalnej vzrušivosti s irregulovanosťou. Vo všeobecnosti neexistujeme nízku kognitívnu a adjustačnú dynamičnosť a preto uvedený typ je charakterizovaný ako „bohémsky“, neviazaný, exhibítovaný a vysoko kontaktibilný, ktorý sa pre svoju spontaneitu vo všetkých komponentoch vyzáva v dynamických podmienkach a tam, kde nie sú, tak sám ich štimumuje (interpretované podľa Mikšíka 1983)⁷⁶⁾. Ak sme súbor klientov po psychoterapii porovnali s bežnou populáciou, tak sme zistili pozitívnu zmenu v komponente emocionálna/adjustačná variabilnosť (EA). Pred psychoterapiou bolí klienti charakterizovaní ako precitliveli, ďalej sa vyznačovali nízkou integrovanosťou, životným pesimizmom, trudnomyselnosťou a depresivným správaniom. Po psychoterapii sa neodlišujú od priemeru bežnej populácie mužov. Klienti sú po psychoterapii všeobecne lepšie orientovaní v prostredí a poukazuje sa na aktívnejšiu a kreatívnejšiu prístup.

Použité diagnostické metódy SPIDO a CTP nám poukázali na najnepríaznivejší typ interakčného správania psychickej štruktúry variabilnosti osobnosti klientov a na ich celkovú maladjustovanosť. Porovnanie s bežnou populáciou nám hovorí, že kriminálni recidivistia sa v skúmaných osobnostných premenných zjavne odlišujú od bežnej populácie. Sú charakterizovaní inou kvalitatívnu osobnostnou štruktúrou, než sa vyskytuje v bežnej populácii. Pre terapiu z toho vyplýva, že ak chceme, aby sa tato kvalita zmenila v inú, hodnotnejšiu, musia sa kvantifikovať tie významné osobnostné premenné, ktoré po prekročení miery vytvoria novú kvalitatívnu štruktúru osobnosti s prosociálnejším správaniem. Na ďalších stránkach sa pozrieme na to, či možno tieto osobostné premenné terapeutickovýchovne ovplyvniť.

MALADJUSTOVANOSŤ A EMOCIONALNA INSTABILITA

Diagnostické zistenia hovoria o tom, že každá maladjustovanosť vede k emocionálnej instabiliti, ale nie každá emocionálna instabilita smeruje k maladjustovanosti. Toto konštatovanie má význam pre prax. Na základe vyšetroenia personálnej adjustovanosti môžeme predpokladať úroveň štruktúry psychickej variabilnosti. Vyšetroenie personálnej adjustovanosti nie je časovo zdlhavé a takiež pochopenie otázok pre recipienta nie je tak náročné ako u dotazníka SPIDO. Preto doporučujeme až pri zistenej relatívnej adjustovanosti hľadať extremity v štruktúre osobnosti prostredníctvom Mikšíkovho dotazníka SPIDO.

Medzi emocionálne instabilními klientami (EM ≥ 12) sme identifikovali 72 percent výrazne personálne maladjustovaných jedincov (PA ≥ 50). Zistili sme, že pred psychoterapiou sú emocionálne instabilní klienti odlišovali od emocionálne stabilných klientov vo všetkých komponentoch personálnej adjustovanosti. Najviac je postihnutá oblasť sebadôvery, osobnej hodnoty s výraznými neurotickými symptómami a odfahujúcimi tendenciemi od životnej reality. Znižené sú tiež hodnoty osobostnej slobody a spolupatričnosti.

⁷⁶⁾ Mikšík, O.: Dynamika psychickej funkcií v modelových záťažových situáciach. VÚP, Praha 1983, s. 31.

Mnohí maladjustovaní klienti pred zaraďením do psychoterapie boli v minulosti pacientmi psychiatrických zariadení. Nachádzame medzi nimi veľký počet toxikomanov, sebapoškodzovateľov, odmietacov práce. Vo väčšej miere bývajú rôzne zneužívani inými spoluodstúdenými. Medzi maladjustovanými sa nachádza väčší počet slobodných a bývalých chovancov z detských domovov.

PRÍSTUP K MALADJUSTOVANÝM Klientom POČAS PSYCHOTERAPIE

Pre vytvorenú výraznú paranoidnú tendenciu maladjustovaní klienti akoby v niečom pripominali psychotických pacientov. Sú voči neznámym osobám, autoritám veľmi podozrievaví. Na druhej strane sú voči známym až príliš dôverčivi, takže častokrát prichádzajú k ich zneužívaniu aj vo výkone trestu odňatia slobody.

Preto sa nemôžeme čudovať, že paranoidné posteje majú aj voči terapeutovi. Najmä ak je príslušníkom NVÚ. Dôležité je taktine presvedčiť takého odsúdeného, aby na skupinové stretnutie prišiel. Po prichode na psychoterapiu sa ho ujíma spoluspráva, predstavia sa mu jednotliví členovia skupiny so svojou stručnou charakteristikou; je oboznámený so zásadami skupiny a s tým, čo sa obvykle na skupinách deje. Až potom sa nám predstavi nový člen. Terapeut môže podľa situácie reprodukovať pocity nového člena a hned sa popýtať ostatných členov, či tiež mali tie isté pocity pri prichode do skupiny. Ak sa nový člen dozvie, že jeho psychický stav je prirodzený, pretože to isté prežívali viacerí členovia skupiny, v novom nevyzývajom prostredí terapeutickej siedne, sa rýchle udomáčňuje. Novému členovi je dobré dať možnosť, aby si vybral miesto, kde chce sedieť. V prípade, že má v skupine priateľa, môže ho tento skupinou doprevádzat, namiesto členov spolusprávy.

Výrazne maladjustovaného jedinca, pretože pre emocionálnu instabilitu a odfahujúce tendencie nie je schopný v novom prostredí primerať rančo kontaktu, môžeme individuálne pripraviť a taktiež ho dopredu oboznámiť s terapeutickou siedňou, čiže pri privítaní mu už nebude prostredie cudzie.

Po privítaní skupinové stretnutie pokračuje autogénnym tréningom a receptívnej muzikoterapiou. Terapeut podrobne oboznámi nového člena podstatou autogénneho tréningu a prečo sa na skupine počúva hudba. Pre tento účel doporučujeme vybrať uspokojujúce skladby (Mátejová - Mašura 1980).⁷⁷ Počas nasledujúceho programu nevyzývame nového člena k priamej aktivite (napr. pri psychodráme). Toto trvá 2-3 skupinové stretnutia, až do prichodu ďalšieho nového člena. V prípade, že je klient súčasne psychiatricky liečený, musíme spoluprácovať s psychiatrom a klinickým psychológom na túto liečbu navádzovať, čo je pre klienta podľa našich skúseností veľmi prospěšné.

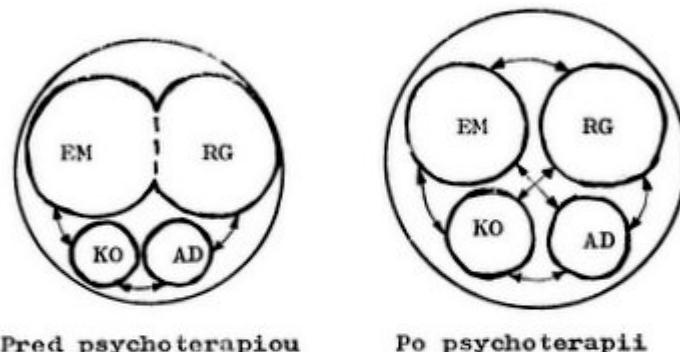
Po prekonaní počiatocnej paranoidnej bariéry sa maladjustovaní klienti stávajú platinými členmi skupiny s dobrou skupinovou aktivitou. Zistili

⁷⁷ Mátejová, Z. - Mašura, Š.: Muzikoterapia pri zájakavosti. Bratislava 1980.

sme, že po psychoterapii nastali u pôvodne maladjustovaných klientov v štruktúre psychickej variabilnosti osobnosti pozitívne zmeny. Po psychoterapii sa maladjustácia upravila u 48 percent a ich úspešnosť do jedného roka po prepustení na slobodu je 73 percent. U opäťovne maladjustovaných klientov 58 percent.

Pôvodne maladjustovaní klienti vo všeobecnosti majú po psychoterapii vhodnejšiu štruktúru psychickej variabilnosti osobnosti. Prejavujú sa väčšou anticipovanosťou v správani a sebaovládani, taktiež správanie je motivované a prístup k interakcii je riešiaci. Rigidnosť sa významne mení v prispôsobovací správanie. Túto zmenu môžeme znázorniť (obr. 10):

Obr. 10: Štruktúra osobnosti maladjustovaných klientov

REGULAČNÁ INSTABILITA

Bližšie sa pozrieme na personálne maladjustovaných klientov s regulačnou instabilitou (PA = 50; RG = 9).

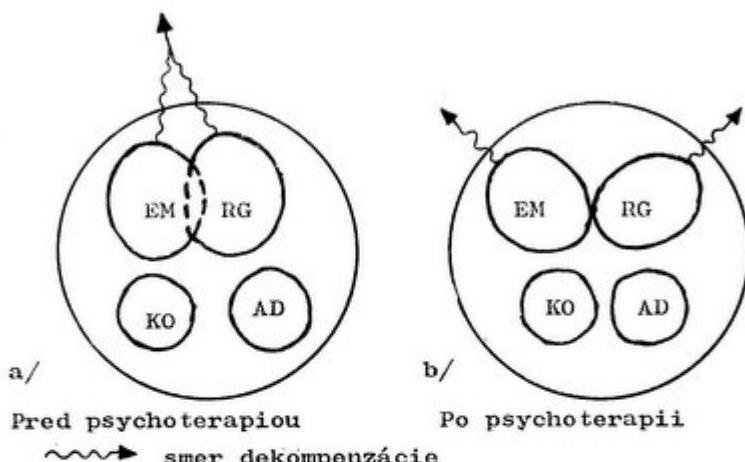
Tak ako emocionálna, tak aj regulačná instabilita sa záporne viaže s personálnou adjustovanosťou.

Zistili sme, že medzi klientmi sa nachádza 41,5 percent jedincov, ktorých komponent regulačnej variabilnosti má charakteristiku instability. Od ostatných klientov sa odlišujú najmä svojou emocionálnou instabilitou, vysokou všeobecnou hladinou vzrušivosti, emocionálnou regulačnou instabilitou a neriešiacim, prežívajúcim prístupom k interakcii so situačnými premennými.

Po psychoterapii sa u sledovaných regulačne instabilných klientov hodnota regulačnej variabilnosti nezmienila, ale prišlo k zvýšeniu ajustácej variabilite, kognitívnej regulačnej a emocionálnej regulačnej stability. Túto okolnosť môžeme vysvetliť tým, že sa upravila najvýraznejšie postihnutá (nerozvinutá) oblasť osobnosti, čo sa prejavilo navonok

v správani znižením impulzívnych prejavov riadených emocionálnymi tenziami, menším riskantným sklonom v správani a lepšími vpravovacími schopnosťami. Na interakčnom dynamickom modeli to môžeme znázorniť takto (obr. 11):

Obr. 11: **Struktúra osobnosti regulačne instabilných kientov**

Pohyb vnútorných komponentov KO, EM, RA a AD bol pred psychotherapiou nezosúladený (nekoordinovaný) a emocionálna variabilnosť a regulačná variabilnosť sú slabo diferencované a nesamostatné. Po psychotherapii pribilo k zosúladeniu vzájomného pohybu komponentov a relativne k osamostatneniu komponentov EM a RG. K dekompenzácií (sociaľnemu zlyhaniu) už neprihádza odstredivou silou cez obidve zložky EM a RG v jednom bode (obr. 11a), ale buď cez EM alebo RG (obr. 11b). Pohyb je čiastočne vzájomne zosúladený aj medzi osamostatnenými komponentami a taktiež prichádza k uvoľneniu prebytočnej energie pohybom okolo vlastnej osi. Osobnostný systém takto vstupuje prostredníctvom emocionálnej (EM) a regulačnej (RG) variabilnosti do priamejšieho vzájomného vzťahu s ostatnými komponentami. Vytvára sa reálnejší „pohľad“ na EM a RG. Tieto môžu byť osobnosťou uvedomované a poznané aj v prípade ich extrémnych hodnôt nielen situáčne. Napríklad maladjustovaný jedinec po psychotherapii (pričom emocionálna instabilita je jeho typická charakteristika) prežíva svoje tenzie v plnej šírke, nielen niektoré jej časti (z toho dôvodu je prežívanie menej hlbšie). Prežívanie je vedomejšie, pričom môže v takomto psychickom stave uplatniť podľa našich praktických skúseností naprogramované správanie po predchádzajúcej liečebnej výchove. Nebezpečie dekompenzácie

aj napriek nepriaznivým hodnotám emocionálneho komponentu a regulačného komponentu je relativne menšie, čo máme potvrdené katanestickými údajmi. Úspešnosť po psychoterapii do 1 roka po prepustení na slobodu bola u týchto klientov 81.8 percent a v ich predchádzajúcej miestnosti 47.6 percent.

AKO JE CHARAKTERIZOVANÝ REGULAČNE INSTABILNÝ JEDINEC

Okrem predchádzajúcej charakteristiky maladjustovaného klienta sa pripája k výraznej paranoidnej tendencii výrazná hostilita voči autoritám. Častejšie sa dopúšťajú násilných trestných činov voči verejným činiteľom, ktorí im na druhej strane prináša určité postavenie dobrého chlapa medzi kriminálnou populáciou („Vie si to rozdať i s policijatmi!“).

Pristup na skupinovom stretnutí je spočiatku obdobný ako u maladjustovaných klientov s psychickou instabilitou. Spolupráca s takýmto klientom sa nadväzuje ťažšie. Môže sa stat, že dlhú dobu bude stáť v opozícii voči terapeutom. Stáva sa tiež, že je zvolený členmi za predsedu skupiny. Túto voľbu členov skupiny treba akceptovať, pretože ako člen spolušprávy pri poradách s terapeutmi pred psychoterapiou v očiach vlastných členov skolaboruje. Ako „kolaborant“ už nemôže presadzovať svoje postoje voči autoritám s takou istotou ako v minulosti. Dobre sa uplatňuje psychodráma. Po ziskaní dôvery veľmi ochotne spolupracuje a stáva sa dobrým „hráčom“ práve pre svoje extrémne názory, ktorými často kráti neobchádza „spálečívú“ problematiku.

Pri zvolení za predsedu skupiny výrazne regulačne instabilného klienta je potrebné si dať schváliť za podpredsedu skupiny jeho osobnostný protipól, čím sa role terapeuta ulahčuje. V prípade, že regulačne instabilný klient nie je členom spolušprávy, dobre je určiť takého klienta za „prokurátora“ na dohliadnutie správania sa členov na skupinových stretnutiach. Postavenie do role formálnej autority (predseda, tajomník) uči aj chápať autoritu, ktorá musí plniť očakávania sociálnej skupiny.

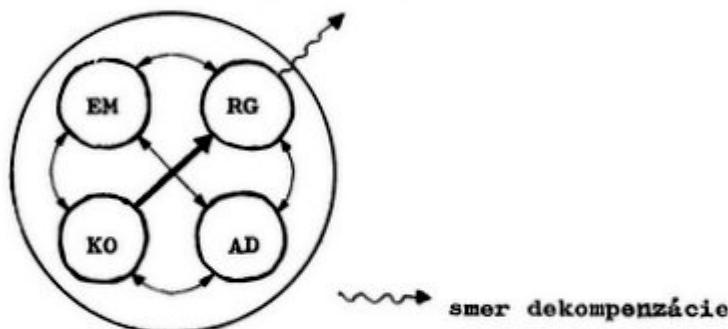
ZNÍŽENÁ PSYCHICKÁ USADLOST

Na túto osobnostnú poruchu trpelo 30.2 % klientov (US < 9). Podľa našej klasifikácie ju môžeme zaradiť k poruchám správania typu A. Zistili sme, že počas svojej výchovy v detstve mali klienti neprimerane veľký priestor sociálnej slobody. Ak sa postihnutý adjustačný komponent počas dospelosti upravil, ide o **adjustovanú zniženú usadlosť**. V prípadoch postihnutia emocionálneho komponentu sme označili poruchu ako **neurotickú zniženú usadlosť**. Zaznamenali sme taktiež zniženú usadlosť u klienta, ktorý bol v detstve prílišne emocionálne zahiňaný (typ B), kde priamo bol postihnutý emocionálny a regulačný komponent. Túto poruchu sme nazvali **narcistickej znižená usadlosť**. Aj napriek, že u pos-

ledných dvoch typov je zaznamenaná maladjustovanosť, prognóza po psychoterapii je veľmi priažnivá. U adjustovanej zniženej usadiosti bola úspešnosť do jedného roka po prepustení na slobodu 100 percent, v mi-nulosti bez psychoterapie len 33 percent.

Podľa Mikšíka (1980)¹⁶⁾ pri zniženej usadiosti v štruktúre psychickej variabilnosti ide o tzv. „prechladnutú pubertu“ (fanfarónstvo, bohémstvo, neviazanosť, bezstarostnosť). Ak sme v predchádzajúcej časti hovorili o predpokladanom patologickom vzťahu medzi emocionálnou a regulačnou variabilnosťou, teraz pôjde o špecifickú poruchu jednostranného vzťahu medzi komponentami kognitívnej regulačnej variabilnosti. Tento neadekvátny vzťah medzi uvedenými osobnostnými premennými vyzerá takto (obr. 12):

Obr. 12: Štruktúra osobnosti adjustovaných klientov so zniženou psychickej náslosťou

Jednostranný „tlak“ kognitívnej variabilnosti na regulačnú variabilnosť spôsobuje, že vzájomný pohyb všetkých komponentov je nekoordinovaný, čo taktiež poukazuje na ďalší údaj, že všeobecná hladina vzrušenosť nie je náhodne vysoká.

Po psychoterapii prišlo k úprave v celej štrukture psychickej variabilnosti osobnosti.

Položili sme si otázku, od ktorých osobnostných premenných, s ktorými v práci operujeme, ďalej takými ako sú vek, intelekt, dĺžka pobytu na psychoterapii atď., je škala usadiosti u týchto klientov závislá a ktoré ju po psychoterapii determinujú. Viacnásobná korelacia poukázala, že zvýšenie usadiosti je po psychoterapii závislé na 61,1 percent od emocionálnej a regulačnej stability (invariability), adjustačnej variability a maskulinného prístupu k životnej realite (škala femininity – maskulinity). Z údajov, ktoré boli získané pred psychoterapiou, sme nezistili nič takého obdobného.

¹⁶⁾ Mikšík, O.: Osobnostní determinanty interakčného chování. DIL III., VÚP, Praha 1980, s. 500.

Pokým si klienti so zniženou usadlosťou riešili reintegráciu vnútorných osobnostných komponentov, čiže psychickú usadlosť, tak klienti s primeranou a vyššou usadlosťou sa podieľali na raste personálnej adjustovnosti oproti pôvodným priemerným hodnotám pred psychoterapiou. Ide o rozvoj osobnostných premenných osobnostnej slobody, spolupatričnosti a odoľnosti voči odfahujúcim tendenciam.

I v tejto podrobnejšej analýze vidíme dialektický vzťah medzi formou (personálna adjustácia) a obsahom (vnútorné komponenty KO, EM, RG, AD a ich vzájomné vzťahy). Môžeme povedať, že ak je obsah čiže vnútorná osobnostná štruktúra relatívne vhodne komponovaná, tak po psychoterapii prichádza k rozvoju osobnostnej formy, čiže personálnej adjustácie. Naopak pri relatívne vhodnej forme (vzhladom na jej obsah, pozn.), nastávajú za priaznivých podmienok zmeny vnútorného usporiadania vzťahov a rastu vnútorných komponentov obsahu, ktorá takto mení svoju kvalitu, hoci forma zostáva relatívne nezmenená. V jej rozvoji bránia nevhodná vnútorná usporiadanie. Za priaznivé podmienky, ktoré sa podieľajú na rozvoji osobnosti, taktiež považujeme sociálne faktory terapeuticko-výchovného prostredia, ktoré musia byť zhutneným odrazom širšieho reálneho spoločenského vedomia. V inom pripade je terapeutický úspech neistý, pretože patologická štruktúra osobnostného obsahu a jej forma, sú tiež odrazom určitého spoločenského vedomia v nerealistickej (agnostickom) zobrazení vo vzťahu k celospoločenskému vedomiu.

KLIENTI SO ZNIŽENOU PSYCHICKOU USADLOSTOU V PSYCHOTERAPEUTICKOM PROCESSE

Klienti s touto diagnózou majú vo všeobecnosti lepšiu personálnu adjustovanosť, než klienti bez tejto diagnózy. Správanie je nebojácte, poznáme zvedavosťou. Nevykazujú sebaoposkodzovanie, neprichádzajú do konfliktov s autoritami. Vedia sa veľmi dobre pohybovať vo väzeneckom prostredí. Do VTOS sa dostávajú prevažne pre trestnú činnosť majetkového charakteru. Musíme však povedať, že aj pri spáchani násilnej trestnej činnosti si potrebovali udržať svoje postavenie niečo znamenajúceho, nie vzhľadom k ostatným, ale k sebe samému. Dalo by sa povedať, že hrajú divadlo nie pre druhých, ale pre seba. Sú divákmí a zároveň hercami. Taktto by chceli zostať aj v terapeutickej skupine. I keď sme nezistili vyššie intelektívne schopnosti, ich všeobecná rozhľadenosť je omnoho vyššia než u klientov s primeranou a vyššou usadlosťou. Pohybujú sa v rozmanitej spoločnosti. Sú tam, kde sa niečo deje. Radi impozujú druhému pohlaniu a nie bez úspechu. Častejšie sú ženatí. Napriek tomu, že pre svoje záujmy sú doma skôr hostami, radi sa do rodinného prostredia vracajú. K svojej trestnej činnosti vedia byť kritickí.

Ak si položíme otázku, prečo sa stáva takýto jedinec recidivistom, môžeme odpovedať, že je to precitliveosť k sebe samému, niečo znamená medzi známymi, ktorých potrebuje na sebaobraz ako zrkadlo, k čomu používa aj asociaľne prostriedky, ktoré sú primerané prostrediu, v ktorom sa pohybuje.

V terapeutickej skupine zaujímajú takito klienti postavenie predsedu skupiny, hoci im lepšie „sedi“ rola len neformálneho vodcu. Bolí by radišej v pozadi a z tohto postavenia vplývali na situácie a formálneho vodcu. Toto sa týka adjustovaných klientov so zniženou usadlosťou.

Klienti s neurotickou zniženou usadlosťou zasa radi vyhľadávajú rolu formálneho vodcu. Mimo terapeutickej skupiny sú veľiteľmi izieb, na pracovisku brigadírmami, staršími smenami. V týchto funkciách dôložia nevydržia, pretože ani to im neprináša vnútorné uspokojenie. Tito klienti nebývajú členmi skupiny volení za predsedu a ani ich nedoporučujeme do ostatných funkcií (podpredseda, tajomník). Mávajú privilegované miesto medzi odsúdenými, ktoré ich robi „nedotknuteľnými“, napríklad venujú sa výtvarnej, literárnej činnosti, hudbe, špecifickému športu, kde vyzkazujú dobré zručnosti, niekedy aj talent. Nutkanie niečo zmeniť ich ženie do stálej činnosti, v ktorej však nenachádzajú uspokojenie. Táto činnosť je len prostriedkom na dosiahnutie ich vyššianého sebaobrazu. Veľkú rolu tu zohrávajú v personálnej adjustovanosti zvýšené hodnoty odfahajúci ci tendencii. Pretože pocit spolupatričnosti je v osobnosti rovinutý, nestojí v ceste, ako pri ostatnej maladjustácii, prekážka pre primeranú interakciu s inými jedincami v terapeutickej skupine, pretože osobnosť sa formuje cez pocit spolupatričnosti. Psychoterapeutický proces je u tejto kategórie klientov veľmi účinný.

Už počas receptívnej muzikoterapie sa treba zamerat na vytváranie realistického sebanáhľadu. Vhodné je k tomu vyberať modernú hudbu s dobrým textom, ktorých je v súčasnej pop-hudbe nemálo. Piesne hovoriace o tom, aký som, nútia počas receptívnej muzikoterapie zamyslieť sa nad sebou samým. Myšlienkovovo bohaté a nevstieravé slová lepšie prenájdu do podstaty osobnosti. Prostredníctvom emocionality sa zapája kognitívny komponent do interakčného vzťahu s ostatnými osobnosťnými komponentami (najmä regulačným). Pretože sú verbalne dobre združené, treba ich logicku konzumnej filozofie pri rozhovorovej terapii prostredníctvom ostatných členov skupiny obratne rozvracať.

Počas psychoterapie sa nám osvedčilo oboznámiť **adjustovaného klienta so zniženou usadlosťou** s jeho osobnostnou anomaliou. Doporučujeme počas rozhovorovej terapie vhodne naviesť tému „Vek a správanie“. V rozbahnutej diskusii o tom, či vždy zodpovedá psychický vek (správanie) fyzickému veku nositeľa, sa treba spýtať násloho klienta, či by súhlasil s tým, keby sme porovnali jeho psychický vek s fyzickým vekom. Zvedavosť, precitlivosť na seba samého a nebojácnosť mu nedá, aby takúto ponuku odmietol. Hodnotenie sa robi anonymne. Predtým sa vzájomnému ovplyvneniu. Napríklad na čisté listočky, ktoré sú na rôzne priležitosťi vždy pripravené, napišu členovia psychický vek hodnoteného klienta podľa svojho názoru. Listočky pozbiera terapeut (či pripadne nás klient) a nahlas prečíta hodnotenie. Priemerny psychický vek si vypočíta hodnotený. Rozdiel medzi psychickým a fyzickým vekom je vysoký (5 - 15 rokov). Pre zaujimavosť, klient si neuvedomuje svoju „pubertu“. Hodnotenie členov ho nútí k premýšľaniu o sebe, o svojom správani. Terapeut musí na skupine ubezpečiť klienta, že ide len o terajší stav, ktorý sa môže klientovým príčinám zmeniť. Ďalšie hodnotenie môže byť iné. Pri individuálnom pohovore po psychoterapii sme klienta oboznámili s diagnostickým výsledkom, ktorý len potvrdzoval hodnotenie členov skupiny. Tieto informácie nútia klienta zamyslieť sa, pretože nechce byť nosite-

tom takého zobrazenia. Počas psychoterapie sa mení. Nové hodnotenie psychického veku pred ukončením psychoterapie už iných členov (skupina má otvorený charakter) a diagnostické výsledky škály usadlosť (SPIDO) sa podstatne neodlišujú od fyzického veku klienta.

MENTÁLNE INSUFICIENTNÍ Klienti

Venujme pozornosť mentálne insuficientným recidivistom (IQ 89 a menej)⁶⁹, u ktorých sa prevýchova javí ako problematická, pretože sa tu spája mentálna insuficiencia s recidívou. Podľa našich zistení sa ich medzi recidivistami v II. a III. nápravovýchovnej skupine vo veku od 13 do 35 rokov pohybuje okolo 46 percent. Dopúšťajú sa 2x viac násilnej trestnej činnosti. Nezistili sme, že by boli častejšie a dlhšie vo výkone trestu odňatia slobody než mentálne schopnejší recidivisti. Okrem dosiahnutého nižšieho vzdelenia u mentálne insuficientných jedincov sme nezistili iné odlišné charakteristiky (napr. rodinné). Preto sme sa zamerali na osobnosťné faktory. Ich výskumom sme prišli k uzáverom, že osobnosťné premenné personálnej adjustovanosti sa neodlišujú od mentálne schopnejších jedincov, ale na druhej strane nachádzame u nich nedostatočne sociálne zručnosti. Ide o závažnú okolnosť, ktorá hovorí o tom, že veľmi lákavá náprava socialných zručností (napr. jednostranným behaviorálnym prístupom) povedie k zastreiu patológie osobnosti. Takáto „terapia“ nevedie k odstráneniu príčin zlyhania, ale častokrát len k oddialeniu sociálneho zlyhania s veľkým predpokladom, že následná trestná činnosť bude závažnejšieho charakteru.

Mentálne insuficientní recidivisti boli zaradení do psychoterapeutického procesu spolu s mentálne schopnejšími recidivistami.⁷⁰ Zastúpenie mentálne insuficientných na skupinovom stretnutí medzi 10 až 14 klientmi bolo približne 25 percent. Psychoterapeutická činnosť bola pre všetkých rovnaká a pozostávala z autogénneho tréningu, receptívnej muzikoterapie, psychogymnastiky, analýzy pocitov. Ďalšia fáza pozostávala z individuálneho prístupu v rámci činnostnej terapie, psychodramy, psychokreslenia a počas rozhovorovej terapie zasa mala uplatnenie persuázia a sugescia. Základná stratégia spočívala v tom, že ku klúčovému bodu terapie, čiže „otvoreniu“ osobnosti konkrétneho jedinca prichádzalo až po jeho dobrej priprave, pri zmobilizovaní všetkých jeho sil. Išlo predovšetkým o emocionálnu stabilizáciu, ako aj prípadný rozvoj emocionality. Pre zlepšenie skupinovej orientácie bol nový člen v pozadi skupinového diania približne jeden mesiac. Počas tejto doby neboli vyzývaný k príamej aktivite, ale sa skôr čakalo, že sa sám od seba zapoji, čo netrvalo nikdy dlho, príčom názor mentálne insuficientného neboli znevažovaný nevhodnými poznámkami členmi skupiny.

⁶⁹ Pozri: Kozoň, A., Zelenay, E.: Mentálne insuficientní recidivisti v procese terapeuticko-výchovnej činnosti, Čs. kriminálstika, XIX, 1996, č. 4, s. 353 - 355.

⁷⁰ V príbehu piatich rokov výskumného štúdiovania boli vytvorené primerané pre cenné podmienky pre realizáciu skupinovej psychoterapie v terapeuticko-výchovnom stredisku v NVU Leopoldov. Za uvedené obdobie prešlo psychoterapeutickým procesom 139 klientov, z tohto počtu ich bolo 1/4 mentálne insuficientných.

Katamnestickým sledovaním prepustených odsúdených recidivistov, ktorí prešli psychoterapiou, bola sledovaná recidiva do dvoch rokov po prepustení na slobodu zistená 2,4 krát nižšia než bola u kontrolného súboru a v porovnaní so svojou minulostou (pretože išlo o recidivistov) bola 2,5 krát nižšia. Dôležitý je údaj, že sme nezistili u mentálne insuficientných recidivistov skoršiu recidivu, než bola zistená u mentálne schopnejších recidivistov po psychoterapii. Čože môžeme povedať, že psychoterapia, ktorá sa realizuje spolu s osobami s rozdielnymi mentálnymi schopnosťami, je rovnako úspešná ako aj pre rozumove schopnejších, tak aj pre osoby, ktoré majú tiež schopnosti znížené. Do avahy treba bráť okolnosti, ktoré sme spominali.

V našej práci sme sa neuspokojili so zistenými priaznivými výsledkami, ktoré sme dosiahli, ale pozreli sme sa bližšie na mentálne insuficientných recidivistov, napr. na tých, ktorí sa dopustili násilnej trestnej činnosti. Ich osobnostná štruktúra poukázala, že po psychoterapii prišlo k úprave niektorých osobnostných komponentov, ktoré sa týkajú JAS-TVA, ale komponenty poukazujúce na podovery uvoľnenie zostali v patologickej polohe. Taktiež neprišlo k úprave atribútu osobnostná sloboda, ktorá vytvára podmienky na plynulý rozvoj vnútorných osobnostných premenných a jej prostredníctvom má osobnosť jedinca vstup na priamu (uvedomľu) reguláciu svojho správania. U mentálne schopnejších „násilníkov“ sa po psychoterapii zvýšila osobnostná sloboda, prišlo k významnej úprave osobnostných komponentov súvisiacich s podovery uvoľnením. V sledovanom období po prepustení na slobodu neprišlo k recidive. Musíme podotknúť, že komponenty týkajúce sa JASTVA neboli pred psychoterapiou u týchto jedincov narušené. Ukazuje sa, že opäťovné zlyhanie z uvedených hľadisk u mentálne insuficientných recidivistov, ktorí sa dopustili násilnej trestnej činnosti, nie je náhodné, pretože osobnosti neboli schopni primeranej interakcie so sociálnym prostredím.

Naše skúsenosti hovoria o tom, že u mentálne insuficientných recidivistov môžeme psychoterapiu indikovať spolu aj s mentálne schopnejšími jednotlivcami. Avšak musí tu mať svoje zastúpenie niekedy potrebná individuálna psychoterapia a najmä pripravenosť členov akceptovať takého jedinca. Rozhodujúcu úlohu tu zohráva koordinátor psychoterapeutického procesu – terapeut, ktorý nesmie hned spočiatku pripraviť, aby sa skupinová tenzia kanalizovala cez najslabší článok skupiny, ktorým býva emocionálne najľahšie člen (častože je to práve mentálne insuficientný jedinec). Pri terapeuticky prebiehajúcej dynamike skupiny tieto obavy nemusia byť, pretože funguje skupinová „sebakontrola“. Na druhej strane mentálne insuficientný jedinec je prínosom pre skupinu pre svoju väčšiu bezprostrednosť a úprimnosť (ovšem aj v tomto prípade sme sa stretli s výnimkami, pozn.). Zaradenie takého jednotlivca pôsobi blahodarne na ostatných členov tým, že ich učí k spolupatričnosti a k ochrane menej schopných jednotlivcov. Mentálne insuficientný sa zasa učí aktívne prijímať pomoc od druhých (nie len konzumovať), taktiež sa rozvíja v emocionálnej oblasti schopnosť identifikácie takých osôb, ktoré by mu mohli byt ná pomocné v jeho ďalšom živote, príčom nezneužijú jeho určitú bezradnosť. Na skupinovom stretnutí sa „nebolestivo“ presvedčajú o svojich neschopnosťach a vzhľadom na svoje možnosti racionalne (ale aj emocionálne) zvládnut rôzne spontánne navodené situácie. V terapeuticko-výchovných podmienkach prichádza taktiež k učeniu vyhýbať sa situáciám, v ktorých by mohli sociálne zlyhať. Stávajú sa vedome viac kriticki voči svojim neschopnostiam a nepokúšajú sa ich kompenzovať zastieraním prostredníctvom sociálnych zručnos-

i. Tako vytvorený mechanizmus, ako sme už uviedli, vede len k situáčnému (dočasnému) riešeniu. Pre nezainteresovaného perciptienta je to viac ako častokrát podnet na neadekvátnu odpoveď pre mentálne insuficientného jedinca, ktorý takto veľmi rýchlo zlyháva, pretože nemôže spracovať požiadavky kladené na primeraný výkon.

Kritickým momentom pre psychoterapiu (a nie len pre psychoterapiu) sú ti mentálne insuficientní jedinci, ktorí majú zvýšenú pohotovosť (tendenciu) inklinovať k vysokopodnetnému prostrediu, najmä ak sa k tomu pridružia ďalšie patologické osobnostné komponenty. Tieto sú u mentálne insuficientných odsúdených skôr viac než menej takto ladené. Penitenciárny výskum mentálnej insuficience by sa mal zameriť aj na problematiku reintegrácie a reštrukturalizácie osobnostných premenných, pretože novinky z našej praxe poukazujú, že nie ani tak mentálne schopnosti (tie vystupujú ako pritažujúca okolnosť), ale patologická štruktúra osobnosti je determinujúca pre opäťovné zlyhanie v sociálnom prostredí.

Je na skôr veci, že sa zataf sporadicky aj v podmienkach NVÚ využívajú rozvoja zlepšujúce potenciálne možnosti, ktoré v sebe skryvajú emocionalitu mentálne insuficientného jedinca, ale sa zameriava na kognitívne zložky osobnosti, ktoré majú už ohrianičené možnosti vzhľadom na mentálne schopnosti. Avšak jeho naporenie na emocionálny komponent dava presmoklady na rozvoj nového osobnostného podsystému, ktorý sme vyspecifikovali ako kognitívno-emocionalitu variabilnosť, ktorá sa vyznačuje u uceleným spôsobom funkcionujúcim systémom. Ide o tzv. NADIA, svedomie. Práve v tejto oblasti sa vznáša na výške úrovni, ktorá sa formuje počas vývinu človeka a najväčšiu intenzitu rozvoja má počas obdobia pubertu, je u odsúdených recidivistov už po tomto období ľahko identifikovateľná pre jej zanečitateľnosť

Naše skúsenosti ukazujú, že do kognitívneho procesu, ale aj konatívneho, môžeme vstúpiť práve prostredníctvom emocionality a pri upevnení vzájomného vzťahu emocionality s ostatnými zložkami formovať, re-integrovať a reštrukturalizovať osobnosť. Takáto osobnosť je vyjadrením nového kvalitatívneho obsahu a jej potrieb. Vyznačuje sa ischopnosťami k oddaliť ich napĺňanie vzhľadom k možnostiam, ktorými disponuje a napĺňať ich po kognitívno-emocionálnom prehodnotení prosociálnym spôsobom. Nemôžeme uprieť, že emocionálny komponent má v tomto procese úlohu prvotnej (intuitívnej) orientácie, ktorá predbieha kognitívnu zložku. Práve mentálne insuficientní tento komponent sociálne nedostatočne zapájajú do kognitívneho procesu pre jeho instabilitu. Môžeme povedať, že práve táto zložka (komponent) je častokrát príčinou sociálneho zlyhania, napr. formou afektívneho správania spojeného s agresiou, alej pôsobi emocionálne navodenie na neadekvátnu konanie, čiže zneužitie iným jedincom. V sovietskej psychológii (Jadov 1975)⁸¹ náchrádzame odpoved v tom, že ak chceme, aby boli u jedinca rozvíjané vyššie sociálne zameranosti a tieto sa rozvíjajú od nižších k vyšším, musia byť primerané kognitívne, emocionálne a konatívne komponenty. U mentálne insuficientných recidivistov je práve najviac postihnutý ani nie kognitívny, ale emocionálny komponent, kde na jeho rozvoji už vo väčšej miere pôsobili sociálne faktory počas ontogenézy. Prvotná orientácia v sociálnom prostredí u takého jedinca je chaotická a zákonite

⁸¹ Jadov, V. A.: O dispozičnej regulácii sociálneho správania osobnosti. In: Metodické problémy sociálnej psychológie. Bratislava 1980.

spolu s kognitívou zložkou vyúsťuje do konatívnej formou sociálneho zlyhania v podobe až trestného činu.

Uvedené okolnosti, ku ktorým sme dospeli, sú dôležité pre stanovenie terapeuticko-výchovnej stratégie u mentálne insuficientných recidivistov a pri volbe foriem a obsahov terapeutickovýchovných činností.

Z VÝSKUMU EFEKTÍVNOSTI PSYCHOTERAPIE RECIDIVISTOV

Do výskumu sme zaradili 64 bývalých odsúdených, ktorí pred prepustením na slobodu prešli skupinovou psychoterapiou a boli na slobode dostatočnú dobu pre katamnestické sledovanie ich správania. Tento súbor sme porovnali s kvótovým výberom bývalých odsúdených osôb v počte 91.⁸²⁾

Oba skúmané súbory sa od seba významne neodlišovali v dôležitých charakteristikách ako napr. v percentuálnom zastúpení početnosti rodinného stavu, vzdelania, druhu spáchanej trestnej činnosti, NVS, ďalej v priemernom veku, priemernom počte súdnych potrestaní vo svojej minulosti a priemernej dĺžke pobytu vo VTOS.

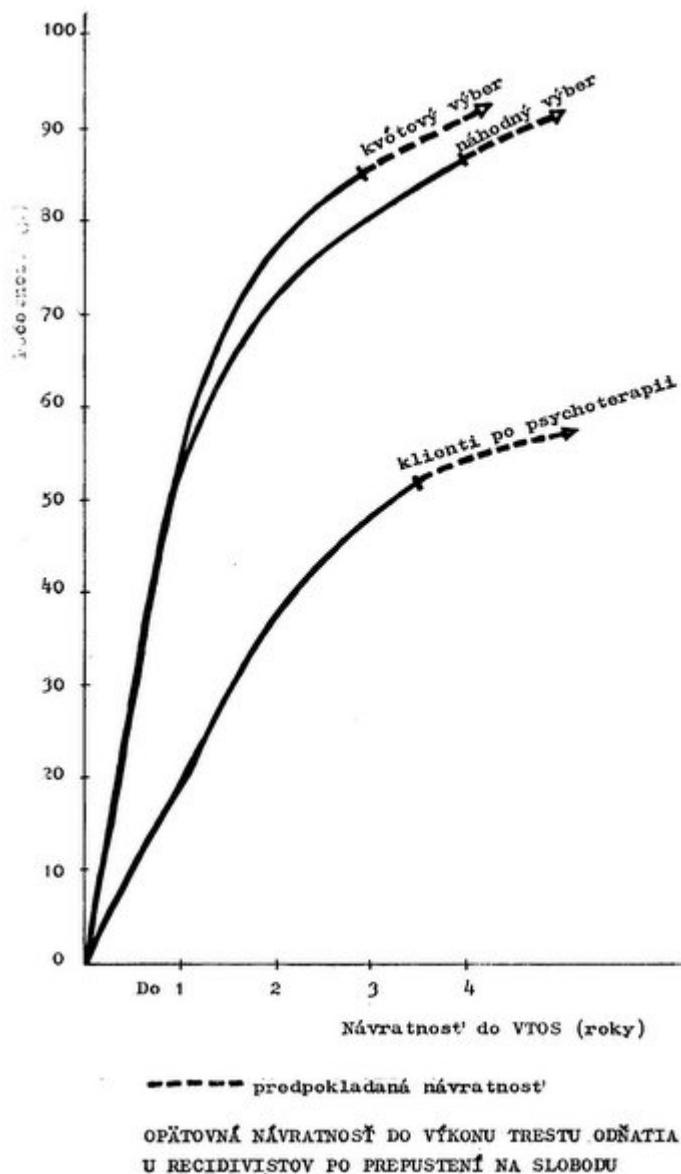
Významné rozdiely sme zistili v opäťovnej recidive. U odsúdených osôb z kvótového výberu sa recidiva po prepustení z výkonu trestu odňatia slobody pohybuje podľa charakteru v minulosti spáchanej trestnej činnosti v rozmedzi 66,7 až 100 percent. Klienti majú toto rozpätie 30,8 až 50 percent. Úspešnosť po prepustení z VTOS je u nich 3,3 x vyššia než u obdobných jedincov, ktorí neprešli psychoterapeutickým procesom. Na tomto ukazovateľi sa nepodieľali iné skúmané ukazovatele, napr. vzdelanie, rodinný stav, dĺžka pobytu vo VTOS a iné. U neúspešných jedincov (čiže recidivistov) z kvótového výberu výška nového nepodmienečného trestu odňatia slobody bola o 8,9 mesiacov vyššia než to bolo u predchádzajúceho trestu ($M = 23,7$). Neúspešní klienti boli znova odsúdeni na podstatne nižší nepodmienečný trest za spáchanú trestnú činnosť a prečiny, než to bolo v minulosti. Trest je nižší v priemere o 24 mesiacov oproti predchádzajúcemu priemernému trestu ($M = 48,6$).

Do psychoterapeutického procesu boli zaradené osoby, ktoré boli odsúdené za trestnú činnosť, ktorá mala závažnejší charakter než to bolo u odsúdených osôb z kvótového výberu (za predpokladu, že výška trestu je priamo úmerná spáchanému protispoločenskému činu). Klienti si počas zaradenia do psychoterapie odpykávali podstatne vyšší trest nepodmienečného odňatia slobody.

Nezistili sme, že by sa bola u znovurecidivistov zo skúmaných súborov zmenila dĺžka pobytu na slobode medzi uvážneniami v porovnaní s ich predchádzajúcou minulosťou. Katamnestický údaj recidivy do 4 rokov po prepustení z VTOS je u odsúdených mužov z kvótového výberu 100 percent a neodlišuje sa od ich minulosťi (94,1 percent). Ak sa minulosťou klienti neodlišovali v recidive od odsúdených mužov z kvótového výberu, tak je u nich katamnestický údaj terajšej recidivy do 4 rokov po prepustení z VTOS je 2,1 x nižší než bol v ich minulosťi.

⁸²⁾ Kvótový výber bol zostavený z náhodného výberu 132 odsúdených osôb prepustených v tom istom období ako klienti.

GRAF

Úspešní a neúspešní klienti sa od seba neodlišovali vekom, rodinným stavom, charakterom trestnej činnosti, v počte uväznení (VTOS), priemernou dĺžkou pobytu vo VTOS. Taktiež sme nezistili rozdiel v priemernej dĺžke indikovanej psychoterapie.

Neúspešní klienti sa po psychoterapii dopúštajú menej závažnej protispoločenskej činnosti než v predchádzajúcej minulosti. Tretia sa dočasne prečinu. Výška trestu je napriek ich kriminálnej kariére takmer o polovicu nižšia než v minulosti.

Každý štvrtý až treti neženatý úspešný klient uzatvára do 1 roka po prepustení na slobodu manželstvo. U neúspešných klientov sme túto okolnosť nezistili.

Psychoterapeutický proces je rovnako vhodný nie len pre II. NVS, ale aj pre odsúdených z III. NVS a taktiež mentálne insuficientných jedincov za určitých ďalších opatrení. Ide o podpornú individuálnu psychoterapiu a vytvorenie primeranej psychoterapeutickej atmosféry v skupine. Po psychoterapii sme zistili menej priaznivé katamnestické údaje u jedincov, ktorí v detstve boli umiestnení v detskom domove.

OSOBNOSTNÉ PREMENNÉ V PSYCHOTERAPEUTICKOM PROCESSE

Ideografický pohľad a jeho kombinácia s nomotetickým nasvedčuje, že použitie diagnostických dotazníkov CTP a SPIDO má svoje opodstatnenie. Možno nimi zistovať psychoterapeutickú účinnosť. Diagnostické výsledky majú priamy vzťah s katamnestickými údajmi. Na priame sledovanie účinnosti psychoterapie (a nie len psychoterapie) ako očakávaného javu u sledovanej skupiny jedincov sa vhodnejší javí dotazník CTP.

Čo sme zistili? Po psychoterapii sú klienti všeobecne lepšie orientovaní v prostredí s aktívnejším a kreatívnejším prístupom. Sú lepšie personálne adjustovaní, emocionálne stabilnejší, menej egocentricky nasmerovaní, pohybujú sa viac už v reálnom živote, pretože odhalujúce tendencie sú podstatne nižšie než pred psychoterapiou. Majú taktiež srdečnejší vzťah k ľudom a vedia prejavíť spolupatričnosť k iným osobám. Svoj život vidia perspektívnejšie. Jasnejšie si uvedomujú vlastné schopnosti a ich podiel na svojom živote, taktiež na svojej sebavýchobe. Na tomto sa podieľa najmä po psychoterapii rozvinutá osobnostná sloboda.

Porovnanie klientov so všeobecnou populáciou mužov a kontrolným súborom súdne netrestaných stavebných robotníkov, poukazujú aj na preukázku už uvedeným pozitívnym zmenám po psychoterapii v štruktúre osobnosti klientov, že ide o najnepriaznivejší typ interakčného správania a celkovú maladjustovanosť. Konštatovali sme, že vytvárajú kvalitatívnu osobnostnú charakteristiku, ktorá sa vo všeobecnej populácii bežne nenachádza!

Neúspešní klienti sa už pred psychoterapiou výraznejšie odlišovali s nepriaznivejšími osobnostnými premennými od úspešných klientov než to bolo po psychoterapii. Na druhej strane v prospech neúspešných klientov taktiež hovoria priaznivejšie katamnestické výsledky oproti ich pred-

chádzajúcej minulosti (napr. dlhší pobyt na slobode, menej závažný charakter spáchanej trestnej činnosti, nižšia výška nového trestu a iné).

Zistili sme, že u neúspešných klientov prišlo po psychoterapii k rozvoju pocitu spolupatričnosti, ale neprišlo k rozvoju komponentu osobnostnej slobody. Tento sa rozvinul u úspešných klientov, ktorí mali pre jeho rozvoj vytvorené osobnostné podmienky. Ziskaná osobnostná sloboda po psychoterapii u tohto súboru sa neodlišovala od osobnostnej slobody, ktorú vykazoval súbor súdne netrestaných stavebných robotníkov.

Psychoterapeutický proces sa podieľal na celkovej reintegrácii a reštrukcii osobnostných premenných vo vhodnejšie osobnostné kombinácie. Ako riadiace osobnostné premenne bola vyšpecifikovaná osobnostná sloboda (exogénno-osobnostný korelát) a všeobecná hladina vzušivosti (endogénno-osobnostný korelát), ktoré voči sebe sú v dialektickom vzťahu a majú riadiaci, integrujúci (tmeliaci) účinok voči ostatným zložkám osobnosti.

Výskumná analýza osobnostných premenných nás viedla k vytvoreniu interakčného dynamického modelu osobnosti. Taktiež boli vyšpecifikované tri základné typy porúch správania a ich štyri kombinácie. Katamnestické údaje majú priamy vzťah so stupňom závažnosti osobnostnej poruchy. Okrem veku boli prostredníctvom psychoterapeutického procesu odhalené takiež osobnostné premenne, ktoré korelujú s dĺžkou pobytu na slobode po prepustení z VTOS u neúspešných klientov. Ide o tie osobnostné premenne, ktoré sa dotýkajú JASTVA, kognitívnych procesov a motivovaným správaním pri „neurotický“ ladnej osobnostnej forme prepuštajú také špecifické sociálne premenne, ktoré nachádzajú odraz v podstate osobnosti. Vytvárajú sa svojzároveň dialektické vzťahy patologického charakteru a vedú k napĺňaniu neadekvátnych potrieb neadekvátnym spôsobom. Zlyhanie sa potvrdzuje ako zákonitosť, pretože takýto jednotlivec nemôže (a ani nie je schopný) plniť spoločensky žiaduce úlohy, pred ktoré je spoločnosťou stavaný ako každý iný člen spoločnosti. Náhodným činiteľom, ktoré neboli identifikované, môžeme pripisať len 18 percentnú determináciu.

Spominali sme, že pre kriminálnych recidivistov je odkrývajúca psychoterapia vhodná u relativne adjustovaných jednotlivcov. U ostatných osôb pre nerovinu (maladjustáciu) štruktúry osobnosti nemá takto zamieraná psychoterapia v podstate čo odhalit. Najvhodnejšia je rozvíjajúca psychoterapia (nesie znaky liečebnej výchovy), ktorá prostredníctvom sociálnych vzťahov rozvíja osobnostnú štruktúru, reintegruje a reštrukturalizuje jej jednotlivé komponenty. Po rozvíjajúcej psychoterapii prichádza u kriminálnej osobnosti k jej osobnostným zmenám a u mnohých jedincov sa tieto zmeny prejavujú v spoločenskom akceptovateľnom správaní, v založení nových pozitívnych vzťahov mimo okruh kriminálnej subkultúry a v spoločenskom hodnotnom trávení svojho voľného času.

ZÁVER

Kriminálni recidivistí si vyžadujú počas skupinovej psychoterapie citlivý individuálny prístup, pričom pre terapeuta musí byť dôverne známa osobná a osobnostná problematika každého klienta. Len s takouto znalosťou môže empaticky (a neanonymne) reagovať na psychologické potreby člena skupiny a kreatívne rozvíjať interakčné vzťahy v prosociálnom smere. Práve vziahnutie každého člena skupiny do tohto prúdu, kde usmernenie a vhodnejšia činnosť v tomto sociálne ohraničenom priestore vytvára predpoklady pre lepšie sebapožnávanie, čím sa vytvára túžba (skôr potreba) zmeniť sa. Prichádza k navzájom pospájaným perspektivám. Od blízkych k vzdialenejším (Makarenko 1974)^{63/}. Ich vzdialenosť je podľa Dattilia (1981)^{64/} určená podľa toho, ako klient dospel k problému porozumieť sebe a objavil dôsledky svojho konania.

V priestore medzi sociálnou realitou a nerealitou (ovšem táto nerealita nachádzajúca svoju reálnosť v realite kriminálneho prostredia, čiže je tiež realitou, ale asociálnou) začína chápať svoju osobnosť, rozumieť svojim problémom. Sám sa núti správať sa odlišne ako v minulosti. Z tohto správania sa, činnosti sa vytvára nový poznávací priestor.

Takto zameraná psychoterapia neumožňuje pohľatie jedinca skupinou, ale naopak, je tvorcом pravej individuality. Ak v minulosti zostala stáť pre ňu na nezvratnom stupni svojho psychosociálneho vývinu z toho dôvodu, že mohla byť len pre seba tým, čím bola v očiach sociálnej skupiny, v ktorej žila a pohybovala sa. Psychoterapeutický proces túto konečnosť mení, neskrýte dáva možnosť realistickej sebapercepcie, čo je východiskom pre aktívnu sebavýchovu, pre opäťovné vracanie sa k tvorbe autoportrétu. Nejde len o púhy zrkadlový odraz skupiny. I ked nie je zrkadlo zle nastavené, či pokrivené ako v minulosti, čo nútilo častokrát jedinca hľadať takú sociálnu skupinu, kde by našiel primeranejší, nezraňujúci odraz seba samého, vlastná aktívna spoločenská činnosť, produkt vlastného úsilia je odrazom seba samého, reálneho sebauvedomovania.

Skôda, že vymedzený rozsah tejto práce nám neumožňuje opísať s akými problémami sa klienti so svojím novým sebapožnatím stretali mimo priestor terapeutickej skupiny vo väzenskom prostredí a po prepustení na slobodu. Nemôžeme však nespomenúť, že terapeut a celá skupina sa musí starostlivo pripraviť na odchod svojho člena zo skupiny. Má byť dôstojným vyvrcholením celého psychoterapeutického procesu u odchádzajúceho. Hlboký zážitok má byť pozitívnu stimuláciou. Pri individuálnom výstupnom pohovore terapeut spolu s klientom urobia rekapituláciu dôležitých okolnosti počas psychoterapie. Bez prikrášlenia je potrebné upozorniť klienta na tie skutočnosti, ktoré by mohli viesť k sociálnemu alebo

^{63/} Makarenko, A. S.: Metodika organizace výchovného procesu. Praha 1974.

^{64/} Dattilio, F. M.: The Carkhuff systematic human relations training model in a short-term treatment program for adolescent offenders. Adolescence, Winter 1981.

inému zlyhaniu a pripomenúť, že každá situácia má viacero alternatív ako ju možno pre seba a iných primerane riešiť.

Uvedomujeme si, že prevýchova narušeného jedinca kriminálnej recidívou je ťažká a zložitá. Napriek tomu, že sa v tomto niečo už urobilo, v nápravnovýchovnom systéme je aj v súčasnosti veľa nevyužitého prieskumu. Zo spoločenského hľadiska sa ukazuje, že rozhodujúci podiel na prevýchove recividistov zostáva na sociálnom poli nápravnovýchovných ústavov. Určitú časť tohto sociálneho poľa môže úspešne zaplniť popri iných opatrení aj penitenciárna psychoterapia.

RESUMÉ

Teoreticko-metodická práca je rozdelená na dve na seba nadväzujúce časti. Osobnosť prevychovávaného jedinca je zohľadnená v sociálno-filozofickej a psychologicko-pedagogickej teórii z pozície doteraz v humanitných vedách neskúmaných rovin. Systémovým prístupom boli spracované empirické poznatky o osobnosti odsúdeného. Na základe tohto bola vytvorená nová typológia porúch správania nie už z hľadiska de-skripcie javovej stránky, ale východiskom je poznanie mechanizmu fungovania elementárnych štruktúr osobnosti. Bol vytvorený ideálny teoretický model osobnosti, prostredníctvom ktorého je možné identifikovať poruchu osobnosti u konkrétnego jedinca. Tým sú vytvorené základy pre praktickú stránku realizácie terapeutickovýchovnej činnosti. Posudzovanie pozitívne hodnotili aj metodickú stránku práce (druhá časť). Na základe praktických skúseností s terapeutickovýchovnou činnosťou s recidivistami je v práci popísaná metodika prístupu k jednotlivým typom porúch správania. V prílohe sú uvedené okrem hodnotiacich tabuľiek efektívnosti aj prognostické tabuľky dĺžky pobytu na slobode po absolovaní psychoterapie.

РЕЗЮМЕ

Настоящая теоретическая методическая работа состоит из двух взаимосвязанных частей. Личность перевоспитуемого индивида проектирована в социально-философской и психологическо-педагогической теории с позиции до сих пор в гуманитарных науках неисследованных плоскостей. Эмпирические сведения о личности осужденного были обработаны системным подходом. На этой основе была создана новая типология нарушений поведения уже не с точки зрения описания внешней стороны, но исходным пунктом является познание механизма функционирования элементарных структур личности. Создана была идеальная теоретическая модель личности, посредством которой возможно спознать нарушение личности у конкретного индивида. Тем созданы основы практической стороны осуществления терапевтическовоспитательной деятельности. Рецензенты положительно оценили и методическую сторону работы (вторая часть). На основе практического опыта по терапевтическовоспитательной деятельности с рецидивистами в работе описана методика подхода к отдельным типам нарушений поведения. В приложении приведены кроме оценивающих таблиц эффективности и прогнозические таблицы срока пребывания на свободе после психотерапии.

**POROVNÁVACIE
A PROGNOSTICKÉ TABUĽKY**

Tab. 1:

**Personálna adjustovanosť pred zaradením a po ukončení psychoterapie
v jednotlivých komponentoch testu CTP vo vzájomnom porovnaní
(N = 39)**

Subtest CTP	Vstupné vyšetrenie		Výstupné vyšetrenie		Rozdiel	T-test
	M	SD	M	SD		
1 A - sebadôvera	7,4	2,6	8,0	2,7	0,6	1,6585
1 B - osobná hodnota	9,6	3,0	10,3	3,0	0,7	2,0494*
1 C - osobnosťná sloboda	8,5	1,9	9,5	1,6	1,0	3,4571**
1 D - spolupatričnosť	7,3	2,8	8,8	2,7	1,5	3,5267**
1 E - odolnosť voči odtalujúcim tendenciám	5,3	3,9	6,8	3,0	1,5	3,1165**
1 F - nepriatomnosť neurotických sýmptómov	9,4	3,5	9,6	2,3	0,2	0,4
PA - celková perso- nálna adjustovanosť	47,5	12,7	53,0	11,3	5,5	3,4667**

* = 5 % štatistická signifikantnosť

** = 0,5 % štatistická signifikantnosť

Tab. 2:

Dosiahnuté skóre personálnej adjustovanosti (CTP) pred zaradením a po ukončení psychoterapie

Vstupné	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Skóre:	25,1	25,7	26,3	25,9	27,5	28,1	28,7	29,3	29,9	30,5
Výstupné	31,1	31,7	32,3	32,9	33,5	34,1	34,7	35,3	35,9	36,5
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
37,1	37,7	38,3	38,9	39,5	40,1	40,7	41,3	41,9	42,5	
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	
43,1	43,7	44,3	44,9	45,5	46,1	46,7	47,3	47,9	48,5	
31	32	33	34	35	35	37	38	39	40	
49,1	49,7	50,3	50,9	51,5	52,0	52,6	53,2	53,8	54,4	
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	
55,0	55,6	56,2	56,8	57,4	58,0	58,6	59,2	59,8	60,4	
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	
55,0	55,6	56,2	56,8	57,4	58,0	58,6	59,2	59,8	60,4	

(Y = 0,598; x = 24,53; r = 0,679; N = 39)

Tab. 3:

Dosiahnuté skóre personálnej adjustovanosti (CTP) pred zaradením a po ukončení psychoterapie u úspešných klientov

Vstupné	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Skóre	28,4	28,9	29,5	30,0	30,5	31,1	31,5	32,2	32,7	33,3
Výstupné	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	33,8	34,4	34,9	35,5	36,0	36,6	37,1	37,7	38,2	38,8
	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
	39,3	39,8	40,4	40,9	41,5	42,0	42,5	43,1	43,7	44,2
	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
	44,8	45,3	45,9	46,4	47,0	47,5	48,1	48,6	49,1	49,7
	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
	50,2	50,8	51,3	51,9	52,4	53,0	53,5	54,1	54,6	55,2
	51	52	53	54	55	55	57	58	59	60
	55,7	56,3	56,8	57,3	57,9	58,4	59,0	59,5	60,0	60,6

(Y = 0,547; x + 27,82; r = 0,5358; N = 24)

Tab. 4:

**Dosiahnuté skóre osobnostnej slobody (CTP) pred zaradením
a po ukončení psychoterapie**

Skóre	Vstupné	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Výstupné	3,8	5,1	6,1	6,8	7,5	8,1	8,7	9,2	9,6	10,1

(Y = 3,8335; x^{0,62})

Tab. 5:

Dosiahnuté skóre osobnostnej slobody (CTP) pred zaradením a po ukončení psychoterapie u úspešných klientov. (U neúspešných klientov sa po psychoterapii nerozvinula osobnostná sloboda, pozn.)

Skóre	Vstupné	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Výstupné	5,7	6,8	7,6	8,2	8,6	9,1	9,4	9,8	10,1	10,3

(Y = 5,703; x^{0,76})

Tab. 6:

**Dosiahnuté skóre emocionálnej variabilnosti (SPIDO) pred zaradením
a po ukončení psychoterapie**

Skóre	Vstupné	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Výstupné	3,2	3,9	4,7	5,4	6,2	6,9	7,7	8,4	9,1	9,9

11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
10,7	11,4	12,2	12,9	13,7	14,4	15,2	15,9	16,7	17,4

(Y = 0,75; x + 2,41; r = 0,8137; N = 39)

Tab. 7:

Recidiva po prepustení na slobodu u neúspešných klientov v závislosti od dosiahnutého výstupného skóre v komponentoch kognitívna a regulačná variabilnosť (SPIDO). (U neúspešných klientov sa po psycho:terapii nerozvinula osobnostná sloboda, pozn.)

Recidiva (mesiace)	1	5	10	15	20	25	30	35	40	45	
Skóre	Kognitívna variabilnosť	14,2	12,9	11,5	10,3	9,1	8,1	7,2	6,5	5,7	5,1
	Regulačno-adjustačná variabilnosť	11,0	10,6	10,1	9,5	9,0	8,4	7,9	7,3	6,8	6,2

50	60	70	80	90
4,5	3,6	2,9	2,3	1,8
5,7	4,6	3,5	2,4	1,3

$$Y = 14,53 \cdot 0,98^x$$

$$Y = -0,11 \cdot x + 11,16$$

R = 0,94

O B S A H

Úvod	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Čo sa hovorí o psychoterapii kriminálnych recidivistov	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5
Východiská pri psychoterapii	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7
Poznámka z našej praxe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8
Štruktúra psychoterapeutickej skupiny	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9
Zameranie psychoterapie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9
Sociálno-filozofické a psychologicko-pedagogické aspekty osobnostnej slobody – úvod do problematiky osobnosti	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10
Konkrétnejšie o osobnostnej problematike	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11
Z nášho výskumu osobnosti recidivistov	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12
Interakčný dynamický model osobnosti	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	14
Poruchy správania	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	19
Diskusia k osobnostnej problematike	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	24
Konkrétnejšie o poruchách správania	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	27
Maladjustovanosť a emocionálna instabilita	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	28
Pristup k maladjustovaným klientom počas psychoterapie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	29
Regulačná instabilita	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	30
Ako je charakterizovaný regulačne instabilný jedinec	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	32
Znižená psychická usadlosť	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	32
Klienti so zniženou psychickou usadlosťou v psychoterapeutickom procese	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	34
Mentálne insuficientní klienti	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	36
Z výskumu efektivnosti psychoterapie recidivistov	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	39
Osobnostné premenné v psychoterapeutickom procese	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	41
Záver	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	43
Resumé	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	45
Porovnávacie a prognostické tabuľky	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	47
Obsah	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	54

СОДЕРЖАНИЕ

Введение	3
Что говорят о психотерапии уголовных рецидивистов	5
Исходные точки психотерапии	7
Замечание из нашей практики	8
Структура психотерапевтической группы	9
Намерение психотерапии	9
Социально-философские и психологические аспекты личностной свободы - введение в проблематику личности.	10
Более конкретно о проблематике личности	11
Из нашего исследования личности рецидивистов	12
Интеракционная динамическая модель личности	14
Нарушения поведения	19
Дискуссия о проблематике личности	24
Более конкретно о нарушениях поведения	27
Плохая приспособляемость и эмоциональная неуравновешенность	28
Подход к клиентам с плохой приспособляемостью в процессе психотерапии	29
Регуляционная неуравновешенность	30
Как характеризован регуляционно неуравновешенный индивид	32
Пониженная психическая оседлость	32
Клиенты с пониженной психической оседлостью в психотерапевтическом процессе	34
Клиенты с умственной недостаточностью	36
Из исследования эффективности психотерапии рецидивистов	39
Личностные переменные данные в психотерапевтическом процессе	41
Заключение	43
Резюме	45
Сравнительные и прогностические таблицы	47
Содержание	54
	55

